

A MORDVIN LEXIKOGRÁFIA ÉVSZÁZADAI

MATICSÁK SÁNDOR

Az első mordvin szójegyzék 1692-ben jelent meg, a legfrissebb szótár 2012-ben látott napvilágot. E három évszázad alatt nyelvrokonaink lexikográfiája a tucatnyi szót tartalmazó kéziratos listától a negyvenezer címszavas, modern szótárig jutott el. Az orosz/finn/magyar/német/holland kétnyelvű szótárak mellett etimológiai és értelmező szótárak, valamint különféle szakszótárak készültek a frazeológiai szótártól a számítástechnikai szakszókincset bemutató listán át a botanikai szójegyzékig. Írásomban ezeket az anyagokat mutatom be, összesen 105 szótárt sikerült fellelnem. A kétnyelvű szótárak elemzését külön szempontrendszer alapján, a dolgozat második részében adom közre.

1. A hősor

A mordvin lexikográfia közel három évszázados történetében három termékeny korszakot lehet elkülöníteni. A „hősor” termését Nicolaes Witsen 1692-es, 324 szócikket tartalmazó holland–mordvin szójegyzéke nyitja, amely az orosz birodalom népeiről gyűjtött néprajzi és nyelvi információkat közreadó Noord en oost Tartarje című, Amszterdamban megjelent művének második részében található (a szójegyzéket német nyelven Mikola Tibor adta közre 1975-ben, ennek ismertetését l. Bartens 1978: 414–416; a szólista részletes elemzését l. Feoktyiszov 1963: 3–11; 1971: 13; 1976: 10–15; Maticsák 2012a: 39–56; vö. továbbá Zsirai 1994: 483–488).

A XVIII. század tudomány iránt fogékony cárijai, I. Péter és II. Katalin fontos feladatuknak tartották a birodalom feltérképezését, a természet világának leírását, az ott élő népekről szóló történeti, néprajzi és nyelvi információk összegyűjtését. Ebben a munkában központi szerepet töltött be az 1725-ben létrejött Akadémia. Az expedíciók egy része a mordvinoktól is gyűjtött nyelvi anyagokat.

Daniel Gottlieb Messerschmidt (1685–1735) egytől tízig jegyezte fel a mordvin számneveket, ezt Specimen der Zahlen und Sprache Einiger Orientalischen und Siberischen Völker című, kéziratos anyagában örököltette meg (Feoktyiszov 1971: 14–15; 1976: 15–16). A poltavai csata után hadifogságba került svéd Philipp Johann von Strahlenbergnek (1676–1747) a finnugrisztikában jól ismert, 1730-ban kiadott Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia című művében 28 mordvin szó szerepel, javarészt az erza dialektusból (Feoktyiszov 1963: 11–12; 1971: 13–14; 1976: 16–18). Az ún. második kamcsatkai expedíció egyik szárazföldi részlege a Volga-vidéki és a szibériai népektől gyűjtött anyagokat. Ennek a csoportnak a tagja volt 1733 és 1738 között Gerhard Friedrich Müller (1705–1783), aki jelentős nyelvi és néprajzi anyagát 1743-ban foglalta könyv formába (de csak 1791-ben látott napvilágot nyomtatásban) Описание живущих в Казанской губернии языческих народов címmel. Ennek második része egy cirill betűs, nyolcnyelvű szótár, amelyben 313 mordvin (főként erza)

szó is felbukkan (Feoktyisztov 1963: 12–22; 1971: 16–17; 1976: 85–88; Maticsák 2012a: 21–22).

Müller munkáját Johann Eberhard Fischer (1697–1771) folytatta, aki 1739 és 1747 közötti gyűjtőtevékenységének eredményét, a finnugor népek leírását *Sibirische Geschichte* néven adta ki (németül 1768-ban, oroszul 1774-ben). Ebben, más finnugor nyelvek lexémái mellett, 25 mordvin szó kapott helyet, míg *Quaestiones Petropolitanae* c. cikkgyűjteményében (1770) 23 mordvin lexéma található. Fischer kéziratos szótára, a *Vocabularium Sibiricum* (1747), több mint 50 nyelvből és nyelvjárásból tartalmaz szóanyagot, nyelvenként mintegy 300 szót; összességében több mint 12 ezer szó fordul elő benne, ebből a mordvin anyag 277 tételni (Feoktyisztov 1963: 22–23; 1968: 86–88; 1971: 17–18; 1976: 19–21; Gulya 1983).

A tudományos expedíciók a felvilágosult uralkodónő, II. Katalin idején is folytatódtak. A gyűjtőmunka egyik fő alakja Peter Simon Pallas (1741–1811), aki az ún. orenburgi expedíció vezetőjeként tevékenykedett. Nyelvtudományi munkásságának kiemelkedő eredménye a *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa. Сравнительные словари всех языков и наречий* (1786–87), amelyben 200 (51 európai és 149 ázsiai) nyelven adja meg 285 tárgy, fogalom nevét. A kétszáz között találjuk 61. nyelvenként a mordvint, 62.-ként a moksát, tehát mordvin néven az erza nyelvjárás szerepel (Feoktyisztov 1963: 31–33; 1971: 19–22; 1975: 117–125; 1976: 43–50, 89–93; Maticsák 2012a: 21–22). Pallas munkája során sok segítséget kapott a kollégáitól, elsősorban a Nyizsnyij Novgorod-i akadémiai gimnázium inspectorától, L. I. Backmeister-től, aki *Речи для перевода на мордовской языкъ* címmel állított össze anyagot, illetve a Nyizsnyij Novgorod-i kormányzótól, Johann Rehbindertől, aki erza és moksá szójegyzéket is küldött Pallasnak (Feoktyisztov 1968: 25–29, 79).

Az „expedíciós szótárakon” kívül számos egyéb mordvin (vagy mordvint is tartalmazó) szójegyzék született ebben az évszázadban (ezekről A. P. Feoktyisztov adott hírt levéltári kutatásai eredményeként 1968-ban megjelent könyvében). A kéziratos szójegyzékek közül megemlíthető egy rövid, húsz mordvin szót tartalmazó, latin betűs lista (*Сходство венгерского с остяцким и вогульским, с пермским и зырянским; и с татарскими языками*), valószínűleg a XVIII. sz. első feléből, amelyben magyar, hanti, manysi, komi és tatár megfelelők vannak, latin fordításaikkal (Feoktyisztov 1968: 86).

A neves orosz történész és földrajztudós, V. Ny. Tatyiscsev (1686–1750) nyelvészeti kérdésekkel is foglalkozott: tervei között szerepelt egy nagyszabású szótár összeállítása, amely Oroszország minden nyelvét magában foglalta volna. Ennek a műnek az „előfutára” az a mintegy 500 szavas kézirat, amely csuvas, mari és mordvin anyagot tartalmaz, orosz címszavakkal (Feoktyisztov 1968: 83; 1971: 15–16).

A XVIII. század második felében készült még két rövidebb, kéziratos szójegyzék. Az egyik egy bizonyos Mendier Bekdorin munkája, melyben 357 orosz címszó kapott helyet, mari, csuvas és erza fordítással (*Список русских слов с переводом на черемисский, чувашский, мордовский языки*), a másik egy 84 szavas erza-mordvin-német szójegyzék (*Mordwinische Sprachproben*), melynek erza anyaga cirill betűvel van közreadva (Feoktyisztov 1968: 79, 83). Mintegy 2000 szót tartalmaz az a kéziratos

orosz–erza-mordvin szójegyzék, amely a Слова, взятые из разговоровъ для перевода на мордовской языкъ. Валтъ саизъ кортамста путумкъсъярзя кель ланкъс címet viseli. A szólistát a Nyizsnyij Novgorod-i szeminárium diákja, Grigorij Szimilejszkij készítette. Ennél is nagyobb terjedelmű a mintegy 2500 szót tartalmazó orosz–erza szójegyzék (Словарь языка мордовского) a XVIII. sz. végéről. Szerzője ismeretlen (Feoktyisztov 1968: 47–52, 56–58).

A korabeli mordvin lexikográfia csúcsteljesítménye Damaszkín püspök (1737–1795) soknyelvű szótára, a Словарь языковъ разныхъ народов. II. Katalin cárnő Damaszkint kérte fel arra, hogy állítson össze szótárt a Nyizsnyij Novgorod-i püspökség népei által beszélt nyelvekről. A püspök 1785-ben elkészítette igen vastag, kétkötetes szótárát. A mű első kötete orosz–tatár–csuvas–erza-mordvin szótár 1038 oldalon, a második rész pedig orosz–mari szójegyzék 746 oldalon. Az anyag nagyon sokáig kéziratban maradt, két példánya ismeretes, az egyiket Nyizsnyij Novgorodban, a másikat Pétervárott őrzik. A szótár mordvin részét A. P. Feoktyisztov 1971-ben rendezte sajtó alá. A szótárban mintegy 11 000 szócikk szerepel, közülük kb. 150-nek nincs mordvin megfelelője. Damaszkín szólistája a legterjedelmesebb XVIII. századi mordvin nyelvemlék (Feoktyisztov 1968: 58–77; 1971: 22–25). A szótárban rengeteg lexikai innováció található. Ez természetes is, hiszen az orosz hódítás utáni közigazgatás kiépítése, a keresztény vallás felvétele, az új életmód elterjedése miatt a mordvinoknak nagyon sok új fogalommal kellett megismerkedniük, s ezekre neveket kellett találni. Damaszkín számos új szót alkotott, sajnos azonban fantáziadús nyelvi leleményeinek csak egy kis része él a mai napig a mordvin közszókincsben. (Részletesebben l. Maticsák 2012a: 155–193.)

2. A XIX. század vége – a XX. század eleje

A XIX. században a lexikográfiai munkák lendülete megtört, a hangsúly a bibliafordítások és egyéb vallási szövegek kiadására került. A több évtizedes szünet utáni első (moksa) szótárt a tambovi szeminárium professzora, Pavel Ornatov készítette 1841-ben (Словарь русско–мордовского наречия мордвы-мокши). Ez a mű kéziratban maradt, az akadémia pétervári könyvtárában őrzik. A szótár anyaga főként a moksa nyelvjárások nyugati csoportjából származik (Feoktyisztov 1983: 255–257).

Ezután két nyelvtani leíráshoz csatolt „melléklet” jelent meg: az egyik a finn August Ahlqvisté (Versuch einer mokscha-mordwinischen Grammatik nebst Texten und Wörterverzeichnis) 1861-ből, ezt az észt F. J. Wiedemann 1865-ös munkája követte (Grammatik der ersa-mordwinischen Sprache nebst einem kleinem mordwinisch-deutschen und deutsch-mordwinischen Wörterbuch) (Feoktyisztov 1976: 93–97; 1983: 259–261; Keresztes 1987: 20–21; 1990: 10–11).

Ahlqvist 1857-ben gyűjtött Krasznoszlobodszk, Tyemnyikov és Szpasszk környékén. Moksa–német szójegyzéke kb. ezer, német–moksa anyaga mintegy 900 címszót tartalmaz. Az igéket egyes szám első személyű alakban adja meg. Fontos újítása, hogy etimológiai információkat is fűz az egyes szócikkekhez. Sok ősi eredetű szónak jelöli a finn megfelelőjét (pl. *äi* ~ *jää* 'jég', *käl* ~ *kieli* 'nyelv', *kou* ~ *kuu* 'hó(nap)', *med* ~ *mesi* 'méz', *moda* 'föld' ~ *muta* 'iszap', *nal* ~ *nuoli* 'nyíl', *ozadan* ~ *istun* 'ülök',

śoks ~ sykśy 'ősz', *šeyer ~ hiiri* 'egér' stb.). Az orosz jövevényszavak esetében is jelöli az átadó nyelvet.

Wiedemann 1854–55-ben a tallinni helyőrség mordvin katonáitól gyűjtött erza anyaga több alnyelvjárásból származik, emellett frásos forrásokat is feldolgozott. A szótár mintegy 3500 címszót tartalmaz, s mind a mordvin címszavak, mind a német jelentések megadásakor Wiedemann sok esetben több szinonimát is felsorol. Hátránya, hogy nagyon sok orosz jövevényszó szerepel benne (ezeket a szerző csillaggal jelöli): például az 56 g- kezdetű szóból mindössze négy nem orosz, a z- esetében ez az arány 52/2. Wiedemann az igéket infinitivusi alakban adja meg, s gyakran egy címszó alá vonja össze a képzős alakokat (pl. *laznoms* 'hasít, vág', *laznotodoms*, *laznovoms*). Sok címszó alatt összetételeket, szintagmákat, állandósult szókapcsolatokat is feltüntet.

Reguly Antal 1843 és 1846 között járt a mordvinoknál, gyűjtését (meséket és dalokat) és szólistáját – Ahlqvist és Wiedemann anyagával kiegészítve – 1866-ban publikálta Budenz József a Nyelvtudományi Közlemények 5. számában. A terjedelmes, 86 oldalas szójegyzék moksa címszavai után állnak az erza alakok (az igéket, tótani megfontolások alapján, Budenz is egyes szám első személyben adja meg). Orosz eredetű szavakat nem vesz fel a szójegyzékbe.

A mordvinisztika talán legkiemelkedőbb alakja Heikki Paasonen, aki háromszor járt gyűjtőúton a mordvinoknál: 1889 februárjától a következő év februárjáig, majd 1890 nyarán, aztán hosszabb szünet után visszatérve 1901–1902-ben kilenc hónapnyi időt töltött terepen, óriási területet járva be. Paasonen mordvin munkássága finnugor berkekben közismert, mordvin hangtana, a tatár jövevényszavakról írott tanulmánya a mai napig helytálló (Keresztes 1990: 10–11).

Sokáig nélkülözhetetlen alpmű volt az 1909-ben (második kiadás: 1953) megjelentetett kresztomátiája, a *Mordwinische chrestomathie mit glossar und grammatikalischem abriß*, amelynek szójegyzéke 1293 szót tartalmaz. Ez a szólista nem pusztán erza és moksa szavak gyűjteménye, hanem az első mordvin etimológiai szótárkezdemény, Paasonen ugyanis számos esetben jelöli a szó eredetét. A finnugor nyelvek közül elsősorban a finnt és a magyart hívja segítségül (pl. *E kavkso*, *M kafksä* ~ fi. *kahdeksan* 'nyolc'; *E koto*, *M kotä* ~ fi. *kuusi*, m. *hat*; *E komś*, *M komčs* ~ m. *húsz*). A listában jónéhány jövevényszó is szerepel, pl. *kardas* 'udvar' < litv. *gardas*, *nožniťša* 'kés' < or. *ножничы*, *tšeber* 'szép' < tat. *čibär*. Paasonen kiemelkedő képességeit mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy etimológiáinak túlnyomó többsége száz év távlatából is megállja a helyét.

A *Mordwinische Volksdichtung* címet viselő nyelvjárási anyagát 1938 és 1981 között, nyolc kötetbe rendezve adta ki Ravila, Kahla és Heikkilä. Paasonen szótári anyaga sokáig kéziratban állt, de végül Kaino Heikkilä és Martti Kahla több évtizedes szerkesztőmunkája eredményeként 1990 és 1996 között napvilágot látott. A négykötetes szótár a mordvinnal foglalkozó szakemberek megkerülhetetlen alpműve (l. a 4.2. pontban).

Ebben az időszakban Oroszországban is született néhány szótár. Időben az első egy mintegy tízezer szavas moksa szótár (*Словарь русско-мордовский мокшанского наречия*). Ez kéziratban maradt (a pétervári könyvtárban őrzik), szerzője ismeretlen. A

mű valamikor a XIX. század közepén készülhetett (korára elsősorban a ѣ graféma használata utal). Azon a nyelvjáráson alapul, melynek talaján létrejött később az irodalmi nyelv (Feoktyisztoz 1983: 257–258).

1892-ben jelent meg Kazanyban egy orosz tankönyv moksa-mordvinok számára (Первоначальный учебник русского языка для мордвы-мокши), s ugyanebben az évben látott napvilágot ennek erza „párja” is (Первоначальный учебник русского языка для мордвы-эрзи). E tankönyvek szótári részében több mint két-kétezer orosz–mordvin szómegfelelés fordul elő. Feoktyisztoz a szótár értékelése során (1983: 260–261) méltatja a nyelvészeti szakszókincs megteremtésének első lépéseit (olyan szavak, kifejezések szerepelnek a moksa anyagban, mint pl. *сай тинксь* ’jövő idő’, *тяниень тинксь* ’jelen idő’ stb.).

A század legvégén látott napvilágot N. Gavrilov műve (Русско-мордовский словарь, 1899). Ez a Penzában megjelent mű főként moksa anyagot tartalmaz. A szerző etimológiai megjegyzéseket is fűzött szóanyagához, s művét elsősorban a mordvin iskolák tanulóinak szánta. Nyelvészeti szempontból fontos adalék, hogy az orosz jövevényszavak moksa kiejtés szerint vannak lejegyezve (Feoktyisztoz 1983: 261–262).

A Словарь сухокарбулакского говора эрзянского наречия мордовского языка, R. F. Ucsajev és A. A. Sahmatov műve, a XX. század első évtizedéből, 1908-ból származik. Ez is csak kéziratos formában maradt fenn, a pétervári könyvtárban őrzik. Az anyagot Ucsajev gyűjtötte és cédulázta, a munkáját Sahmatov akadémikus irányította. A Szaratov környékén beszélt szuhokarbulak nyelvjárás szótára mintegy 10 000 szócikket tartalmaz, benne rengeteg orosz jövevényelemmel (a szóanyag mintegy egyharmada sorolható ide), és sok, az orosz munkásmozgalmat idéző ideologikus elemmel. Érdekessége, hogy a szerzők a címszavak után az adott szó használatát bemutató példaanyagokat tesznek közzé (a példák mennyisége kettő és négy között mozog), igaz, fordítás nélkül (Feoktyisztoz 1976: 97–101; 1983: 262–266).

3. A XX. század szótárai

3.1. Kétnyelvű szótárak mordvinföldi szerzőktől

Az 1917 utáni világ átalakulása felszínre hozta az irodalmi nyelv megteremtésének igényét, egyre több irodalmi alkotás, tankönyv és újság jelent meg, s a szótárak kiadása sem váratott sokáig magára. A modern mordvin lexikográfia terén az első lépéseket A. P. Rjabov, M. Je. Jevszevjev és I. G. Cserapkin tette. Rjabov 1930-ban Moszkvában adott ki egy háromezer szavas erza–orosz szótárt (Эрзянь-рузонь валкске. Эрзянско-русский словарь). A szótár nemcsak szópárokat tartalmaz, hanem a szerző sokszor magyarázza is a címszavakat (pl. *Якстере Теуме* ’Красная Звезда. Центральный орган морд. секция ЦК ВКП (б). На эрзянск. наречии. Адрес редакции: Москва, Никольская, 10.’ [Vörös csillag. A kommunista (bolsevik) párt mordvin szekciójának központi sajtóorgánuma. Erza nyelvjárásban. A szerkesztőség címe: Moszkva, ...]. A következő évben, 1931-ben látott napvilágot Rjabov újabb, orosz–erza szótára, a Ружонь-эрзянь валкс. Русско-эрзянский словарь. Ennek szóállománya már nyolcezer tételre rúgott. Ebben már jócskán szerepeltek ideologikus töltetű szavak. Rjabov nagy erénye viszont, hogy igyekezett sok neologizmust beépíteni művébe (pl.

автомат 'automata' ~ *ломаньтеме робутьця машина* 'ember nélkül működő gép', *вулкан* 'tűzhányó' ~ *тол пандо* 'tűz hegy', *орфография* 'helyesírás' ~ *сѣрмадума кой* 'írás szokás' stb.). A szótárak szóanyaga elsősorban az erza ardatovi dialektusán alapul (Feoktyisztov 1983: 268–270).

Jevszevjevnek 1931-ben jelent meg a Rjabovével megegyező című erza–orosz szótára (Эрзянь–рузонь валкс). Pontosabban csak annak 226 lapos első kötete, mivel szerzője csak a K betűig jutott el. Jevszevjev korának legnagyobb mordvin nyelvésze volt, aki rengeteg anyagot gyűjtött (közel négyszáz mordvinok lakta faluban járt), s ez az óriási tudás tükröződik ebben a művében is. A mintegy két és fél ezer szavas szótárát ma talán nyelvjárási szótárnak hívhatnánk: címszóul az egykori ardatovi járás központi részén adatolt szavak szolgálnak, ezt követik a különböző dialektusok fonetikai variánsai. A képzett és összetett szavak szóbokrokban vannak megadva. Jevszevjev a néprajzi ismereteit igyekezett beépíteni a szótárba: nagyon sok folklórelem, a népszokások, a falusi életmód leírása szerepel benne (Feoktyisztov 1983: 287–288).

Cserapkin nyelvtani összefoglalóval (fonetikával, morfológiával és szintaxissal foglalkozó fejezetekkel) „dúsított”, kilencezer címszavas moksa szótára (Мокша–мордовско–русский словарь с грамматическим справочником) 1933-ban jelent meg. A szótár, a korszellemnek megfelelően, hemzseg a „szovjet típusú” szavaktól a falusi tanácstól (*велень совет*) kezdve a pártbizottságon (*парткомсь*) át a Vörös-hadseregig (*якстерь армия*). Rjabov szótárához hasonlóan itt is sok a magyarázó jellegű szócikk. Szórványosan neologizmusok is felbukkannak pl. *лем вал* 'főnév' (szó szerint: név szó), *лувань вал* 'számnév' (számolási szó) (Feoktyisztov 1983: 271–281).

1941-ben jelent meg Potapkin, Imjarekov, Babina és Kenyajev szerkesztésében egy terjedelmesebb, 336 lapos, húszezer címszót tartalmazó orosz–moksa szótár (Русско–мокшанский словарь). Ezeket a világháború után, a mordvin szótárírás fellendülése idején négy szótár követte. 1948-ban látott napvilágot az orosz–erza szótár (Русско–эрзянский словарь) Koljagyonkov és Cipanov szerkesztésében, Szulgyin és Taraszov közreműködésével. Egy évre rá jelent meg párja, az erza–orosz szótár (Эрзянско–русский словарь, 1949), összeállítója Koljagyonkov és Cipanov, szerkesztője Bubrih. Ugyanabban az esztendőben készült el a moksa–orosz szótár (Мокшанско–русский словарь), szerkesztője ennek is Bubrih volt, összeállítója Potapkin és Imjarekov. S végül 1951-ben került ki a nyomdából az orosz–moksa szótár (Русско–мокшанский словарь), ezt is Potapkin és Imjarekov készítette, Merkuskin szerkesztésével. Ez utóbbi mű az 1941-es moksa–orosz szótár átdolgozott, kétszeresére bővített változata volt. Ezek a szótárak hosszú időn át, majdnem az ezredfordulóig szolgálták a mordvin nyelvészek, ill. a mordvinul tanulók igényeit. Szóanyaguk változó terjedelmű (a fentebbi sorrendben: 25, 15, 17 és 40 ezer szó), rengeteg orosz jövevénnyel: az új élet ideologikus szókincsével, valamint a mindennapi életben megjelent új fogalmak, tárgyak megnevezésével. E szótárakban, ha csak kis mértékben is, de frazémák, szólások is helyet kaptak.

Imjarekov ebben az időszakban két, iskolásoknak szóló szótárt is megjelentetett (az elsőt társszerzőkkel): Русско–мокшанский словарь для начальной школы, 1943 és Мокшанско–русский словарь для начальной школы, 1953. Mindkét szótár rövid

terjedelmű, 127, ill. 126 lapos, kötetenként mintegy 6000 címszót tartalmaznak, kevés példaanyaggal.

3.2. Finn és magyar szerzők szótárai, szójegyzékei

1959-ben jelentette meg a neves finn nyelvész, Paavo Ravila egy Volgán-túli erza településen, Malij Tolkajban végzett gyűjtését (Ersä-mordwinisches Wörterverzeichnis aus Malyj Tolkaj). Magyarországon elsőként Juhász Jenő állított össze tudományos igényű moksa-mordvin szótárt. Juhász 1926-ban kezdett hozzá a moksa nyelvjárás anyagának gyűjtéséhez, tankönyvekből, újságokból, irodalmi szövegekből. A gyűjtőmunkát 1942-ben egy finnországi hadifogolytáborban folytatta, ahol négy moksa származású hadifogollyal dolgozott. 1960-ban bekövetkezett halála miatt a szerkesztési feladatokat Erdélyi István vette át, s végül a következő évben látott napvilágot a mű (Moksa-mordvin szójegyzék, 1961). A 183 oldalas szótár négy moksa nyelvjárás szóanyagát tartalmazza. Használata nyelvészeti felkészültséget igényel, átírása bonyolult. A szótárhasználó munkáját magyar nyelvű mutató könnyíti meg. Viszonylag kis szóanyaga, használati nehézsége és a moksának a magyarországi oktatásban betöltött csekélyebb szerepe miatt ez a szótár nem vált igazán népszerűvé.

Juhász művét egy rövidebb erza anyag követte Erdődi József és Zaicz Gábor szerkesztésében (Erza-mordvin szójegyzék, 1974). Ez a 106 lapos, kb. 1300 szót tartalmazó szólista – amely voltaképpen Erdődi 1968-as kresztomátiájához készült – a mordvin alapszókincset öleli fel. Az egyes címszavak után a szerzők, szöbökrokba rendezve, bőségesen adnak képzett és összetett alakokat is. A szótár szerkezete könnyen áttekinthető, átírása egyszerű, emiatt az egyetemi oktatásban sokáig, a kilencvenes évekig hasznos szerepet töltött be. Ekkor jelent meg Keresztes László munkája (Chrestomathia Morduinica, 1990), amelynek 1700 szavas szójegyzéke a könyv szövegeinek, olvasmányainak szókincset tartalmazza, mind az erza, mind a moksa adatok feltüntetésével. – Itt jegyzem meg, hogy szólisták a nyelvkönyvekben is felbukkannak: ilyen Wolfgang Veenker és Anatolij Rjabov rövid erza szövegeket, párbeszédeket tartalmazó tananyagának (Erzamordwinische Texte mit Wörterverzeichnissen (erzamordwinisch–deutsch), 1977) közel ezer szavas szólistája, M. V. Moszin és N. S. Bajuskin Helsinkiben, finnül megjelent nyelvkönyvének (Ersämordvan oppikirja, 1983) mintegy 2000 szavas szójegyzéke és Mészáros Edit nyelvkönyvének (Erza-mordvin nyelvkönyv kezdőknek és középfeladókknak, 1998) a tanításban jól használható kb. 3000 szavas szóanyaga.

3.3. Etimológiai szótárak

1977-ben látott napvilágot az első mordvin etimológiai szótár, két mordvin nyelvész, D. V. Cigankin és M. V. Moszin szerkesztésében (Эрзянь келень нурькине этимологической словарь), majd négy évvel később jelent meg ennek moksára átdolgozott változata (Мокшень кялень нурькяня этимологическый словарь), itt a szerzőgárda M. A. Kelinnel egészült ki. E szótárak legfőbb erénye úttörő jellegükben rejlik, Paasonen kresztomátiájának rövid etimológiai utalásait nem számítva ilyen jellegű mű korábban nem készült. A szótárak mordvinul íródtak, ami segítette a mordvin iskolai

oktatását, és a mordvin nyelvészeti szakterminológia megalkotását. Zaicz Gábor (1986: 317) és Keresztes László (1986: 320) statisztikai adatai alapján az erza szótár 902 címszót, a moksa 1039-et tartalmaz. Ezek mintegy kétharmada ősi eredetű, egyhatoda belső teremtésű, másik hatoda jövevénytörzs. Furcsa megoldás, hogy a szerkesztők az ismeretlen eredetű szavakat nem tárgyalják – holott a nyelvek szókincsének mintegy egytizede ide tartozik –, téves képet sugallva ezzel a mordvin szóképzés eredetéről. Az viszont feltétlen helyeslendő, hogy az orosz eredetű szavak végeláthatatlan sorát nem vették fel a szótárba.

A szerkesztők kategorikusan fogalmaznak. A szókincs minősítése során hiányoznak a kérdőjelek, a bizonytalanságok, amelyek egy etimológiai szótár esetében természetes eljárási módok. A szócikkek végén nincsenek szakirodalmi utalások. A két szótár az ősi anyag minősítését szokatlan megoldással végzi, ezeket általában finnugor-nak minősíti, további finomításokat (finn-permi, finn-volgai) csak elvétve alkalmaznak. Szinte teljesen hiányzik az uráli terminus és vele együtt a szamojéd megfelelések. A finn helyett javarészt az észti adatok szerepelnek. Hasonlóképpen „nagyvonalúak” a jövevénytörzsek minősítése során is: a török vagy indoeurópai eléggé tág kategória.

Zaicz Gábor vizsgálatai (1986: 319) szerint az erza szótárban szereplő 143 magyar megfelelés közül 111 helyes, 22% viszont helytelen, emellett 16 mordvin szó magyar megfelelője kimaradt. Sajnos, a többi etimológia sem jobb, emiatt ez a szótár a komoly tudományos kutatásokban nem használható, ráadásul a latin betűs adatok átirása is sokszor pontatlan. (Az erza szótár ismertetését l. Zaicz 1986, a moksaét Keresztes 1986). – Az erza szótár megújított változata 1998-ban jelent meg, D. V. Cigankin és M. V. Moszin tollából (Этимологиянь валкс). Ez az átdolgozás sem mindenben teljesíti a tudományos kritériumokat.

Pontos, megbízható, de viszonylag kevés szócikket (557-et) tartalmaz Keresztes László Geschichte des mordwinischen Konsonantismus c. munkájának második kötete, az Etymologisches Belegmaterial (1986). A szerző a mordvin szavakat a finn-permi korig vezeti vissza, a szócikkek bőséges szakirodalommal vannak ellátva.

3.4. Egyéb szótárak

Korábban már bemutattam Damaszkín 1785-ös szótárát. A kéziratot A. P. Feoktyisztov rendezte sajtó alá (Русско-мордовский словарь. Из истории отечественной лексикографии, 1971). Feoktyisztov, híven megtartván Damaszkín rendszerét, füzeteként adja közre az anyagot, de összevetette a két fellelhető kéziratot, a Nyizsnyij Novgorod-it és a szentpétervárit. Az orosz címszót a mordvin megfelelő(k) követte(k), majd ezek latin betűs transzkripciója, a szó szerinti orosz fordításuk, az esetleges íráshibák javítása, s szükség esetén magyarázatok. A szócikkeket más címszavakra történő utalások zárják. Az utolsó füzet Damaszkín 287 szavas orosz–moksa–erza szójegyzéke. A kötetet Feoktyisztov nagyon hasznos mordvin szótármutatóval zárja.

A mordvin irodalmi nyelvek megteremtése a helyesírási normák kidolgozását is maga után vonta, emiatt nem meglepő, hogy már a harmincas években több helyesírási szótár jelent meg. Ekkor látott napvilágot M. A. Rogov (1935) és a Babina – Perkin – Fagyeyev – Siskanov (1939) szerzőgárda moksa szótára (Мокшень орфографический

словарь), ill. ugyanabban az évben a Misin – Koljagyonkov – Szulgyin trió erza munkája (Эрзянь келень орфографической словарь, 1939). Másfél évtizeddel később, 1955-ben Koljagyonkov Balakinnal együtt is kiadott egy ugyanolyan című erza művet, majd rá két évre megjelent ennek moksa „párja” Imjarekov, Potapkin és Siskanov gondozásában. Ezt hosszabb szünet után, 1978-ban követte egy erza munka Buzakova és Sirmankina tollából, majd rá egy évre Babuskina, Iljuskin és Matyuskin moksa anyaga. Ugyancsak moksa nyelvjárású Babuskina, Gorbunova és Poljakov szótára (Мокшень орфографическый словарь), 1987-ből. Ezek a szótárak egyazon minta alapján épülnek fel: a helyesírási elvek rövid áttekintését a szavak betűrendes listája követi. Az első szótárakban a szavak minden kommentár nélkül sorjázta egymás után, az újabb kiadványokban már bizonyos ragozott/jelezett alakok (pl. múlt idő egyes szám 3. személy, translativusi eset, többes szám) is meg vannak adva. Ezek a szótárak meglepően sok szót tartalmaznak, az 1939-es kiadványban is több mint 18 ezer lexéma szerepel, az 1978-asban a számuk meghaladja a 30 ezret.

Az első frazeológiai szótár (Фразеологический словарь мордовских (мокша и эрзя) языков) 1973-ban látott napvilágot, R. Sz. Sirmankina szerkesztésében (ennek megújított változata 1998-ban került kiadásra). A közel 1400 frazeológiai egység (melyek között a szólások, közmondások nem kaptak helyet) az első szó alapján van ábécérendbe besorolva. Ha mindkét nyelvjárásban megvan ugyanaz a frazéma, ugyanabban a szócikkben szerepelnek egymás után. Ezt az orosz fordítás követi (ez lehet ekvivalens, analogikus, leíró vagy tükörfordítás), majd a szerző irodalmi műalkotásokból vett bőséges példaanyaggal világítja meg a frazémák jelentését, közreadva a példák orosz fordításait is.

1982-ben jelent meg R. N. Buzakova szinonimaszótára (Словарь синонимов эрзянского языка). A 190 oldalas mű felépítése a következő: a címszóul választott lexéma után sorjázna a szinonim alakok (ezek között neutrális irodalmi alakok, speciálisabb jelentésárnyalatú szavak, archaikus és élő nyelvi formulák egyaránt helyet kaptak), ezt követi az orosz nyelvű magyarázó rész: melyik szó milyen szövegösszefüggésben, milyen jelentésben, jelentésárnyalatban használatos. A szócikkeket irodalmi alkotásokból vett példák zárják, orosz fordításaikkal.

Ugyancsak ennek az évnek a terméke A. G. Boriszov Эрзянь келень эпитеттень нурькине словарь [Az erza nyelv jelzőinek rövid szótára] c. műve is (1982), amely 644 erza-mordvin főnév lehetséges jelzőit adja közre. A legtöbb jelzőt, 253-t, a *ламань* 'ember' szó mellett tünteti fel a szerző.

1979-ben (második kiadásként 1987-ben) jelent meg I. K. Inzsevatov helynévtani szótára (Топонимический словарь Мордовской АССР. Названия населенных пунктов). A szótár a mai Mordvin Köztársaság 1560 településnevét tartalmazza ábécérendes felsorolásban. Az egyes címszavak után a szerző közli a települések nem hivatalos (mordvin) nevét is, ha van ilyen. A szócikk a név/nevek után településtörténeti információkat ad közre (az alapítás éve, körülményei, az évkönyvekben, levéltári forrásokban való felbukkanás, a falu nagysága stb.), illetve megadja, hogy az adott település milyen folyó/patak partján fekszik. Ezután következnek a név etimológiájára vonatkozó ismeretek. Sajnos, a szótár legnagyobb hiányosságai éppen ebben a részben rej-

lenek: a névfejtéseket sokszor csak erős fenntartásokkal fogadhatjuk. Inzsevatov sok esetben nem tesz különbséget a népetimológia, a tudománytalan feltételezések, ill. a nyelvtörténetileg megalapozott eredmények között.

4. Az ezredforduló aranykora

A mordvin szótárfírás legújabb fénykorát Mordvinföldön, Finnországban és Magyarországon egyaránt az elmúlt 20 évben élte és éli, sorra születnek a nagyszótárak, etimológiai, frazeológiai, helyesírási és egyéb kisebb szakszótárak (s ezekkel szoros összefüggésben a nyelvkönyvek és társalgási zsebkönyvek).

4.1. Kétnyelvű szótárak

Az alábbiakban elsősorban a szótárak bibliográfiai adatait adom közre, részletesebb jellemzésüket (felépítés, szókincs) az 5. pontban mutatom be.

a) Mordvin–orosz szótárak. 1993-ban jelent meg Szerebrennyikov, Buzakova és Moszin szerkesztésében az erza–orosz nagyszótár (Эрзянь–рузонь валкс. Эрзянско–русский словарь), a Scsemerova szerkesztette erza–orosz–erza szótár (Эрзянь–рузонь валкс. Русско–эрзянский словарь) és Scsankina moksa–orosz–moksa szótára (Мокшень–рузонь валкс. Русско–мокшанский словарь). Három évvel később látott napvilágot Poljakov és Kelina moksa iskolai szótára (Русско–мокшанский школьный словарь), 1998-ban pedig Szerebrennyikov, Feoktyiszov és Poljakov szerkesztésében a moksa–orosz nagyszótár (Мокшень–рузонь валкс. Мокшанско–русский словарь).

A szótári munkálatok az elmúlt években is nagy sebességgel folytak: 2009-ben jelent meg Golenkov és Ivanova moksa–orosz–moksa (Словарик/валксая русско–мокшанский. Валксая/словарик мокшанско–русский), rá egy évre Beszpalova és Barcajeva erza–orosz–erza kisszótára (Русско–эрзянский словарь. Ружонь–эрзянь валкске. – Эрзянско–русский словарь. Эрзянь–рузонь валкске). Ezek az egyformán 112 lapos szótáracskák a leggyakoribb mordvin szavakat tartalmazzák.

Nemrég készült el (egyelőre csak az internetes változatát ismerem) Scsankina, Kocsevatkin és Misina orosz–moksa–erza szótára (Русско–мокшанско–эрзянский словарь, 2011), amely több mint 14 ezer szócikket tartalmaz. A szótár kitűnő segéd-eszköz annak vizsgálatára, mennyiben közös/azonos az erza és a moksa szókincse, azaz lexikális szempontból egy nyelv két nyelvjárásáról vagy két különálló nyelvről beszélhetünk inkább.

Egészen friss a Moszin főszerkesztésével 2012-ben megjelent Русско–эрзянский словарь (szerkesztői: Boriszova, Kazajeva, Kocsevatkin, Motorkina, Rjabova és Zsivajeva). Úgy tudom, rövidesen megjelenik a szótár moksa „párja” is.

E szótárak között vannak kisebb terjedelmű alkotások (Scsemerova, Scsankina, Poljakov – Kelina), és vannak nagyok is: az 1993-as erza–orosz szótár 27, az 1998-as moksa–orosz 41, a 2012-es orosz–erza mintegy 30 ezer szócikket tartalmaz. A nagyszótárak ragozási útmutatót is adnak, és bőséges kifejezéstartalommal és mordvin irodalmi példaanyaggal segítik a felhasználót.

b) Mordvin–finn szótárak. A Turkui Egyetem Finn és Általános Nyelvészeti Tanszéke az utóbbi években a volgai finnugor nyelvek legfontosabb szótárkészítő műhelyévé vált, két mari (Arto Moisio: Marilais–suomalainen sanakirja, 1992; Arto Moisio – Ivan Galkin – Valentin Vasiljev: Suomalais–marilainen sanakirja, 1995) mellett a közelmúltban három mordvin szótár is napvilágot látott gondozásukban: Jaana Niemi – Mihail Mosin: Ersäläis–suomalainen sanakirja. Эрзянь–финнэнь валкс, 1995; Eeva Herrala – Aleksandr Feoktistov: Mokšalais–suomalainen sanakirja. Мокшень–финнонь валкс, 1998 (ennek 2001-ben Szaranszkban megjelent a mordvinföldi változata is: Александр Феокистов – Эва Херрала: Мокшень–финнонь валкс. Mokšalais–suomalainen sanakirja) és Alho Alhoniemi – Nina Agafonova – Mihail Mosin: Suomalais–ersäläinen sanakirja. Финнэнь–эрзянь валкс (ez utóbbi Szaranszkban jelent meg, 2000-ben).

A moksa szótár a cirill betűs címszó mellett megadja azok latin betűs transzkripcióját is. Nagyon helyesen, mert a moksa helyesírás bonyolultsága miatt sokszor nem lehet mechanikusan átfordítani egyik írásrendszert a másikra. Az erza ortográfia könnyebben áttekinthető, itt nincs szükség az átírásra, emiatt e két szótár az erza szavakat csak cirill betűs változatban adja közre.

A három szótár közül a legterjedelmesebb a finn–erza 17 000 szócikkkel, ezt az erza–finn követi 12 ezerrel. A legkisebb a moksa–finn 9000 címszóval. Mindhárom szótár törekszik kifejezések, példaanyagok megadására. (A szótárakról részletesebben l. Maticsák 1999a; 2000.)

c) Mordvin–magyar szótárak. A magyarországi mordvin lexikográfia legjelentősebb képviselője Mészáros Edit. 1999-ben Szegeden jelent meg Raisza Sirmankinával közösen írt, 360 lapos, kb. tízezer címszót tartalmazó erza–magyar szótára, amely átdolgozott, kibővített formában – mintegy 16 ezer szócikkkel – négy évvel később a szombathelyi Lexica Savariensia sorozatban látott napvilágot (Erza-mordvin–magyar szótár, 1999, 2003). Az első munka mordvin címszavai latin, a második kiadásé cirill betűsek. Mindkét szótár igyekszik sok kifejezést, példamondatot megadni. E szótárak jellegzetessége, hogy a szerzők a magyar jelentéseknek minél több szinonimáját adják meg, hasonlóan az első nagy terjedelmű, 985 oldalas, kb. 17 ezer címszót tartalmazó magyar–erza-mordvin kéziszótárhoz, amely egy öttagú szerkesztőgárda munkájának gyümölcseként jelent meg, Mészáros Edit főszerkesztésében (Mészáros Edit – Motorkina Svetlana – Kazaeva Nina – Felföldi Ágnes – Sirmankina Raisa: Magyar–erza-mordvin szótár, 2008). Az egyes szócikkekben bőségesen közölt adatokkal együtt mintegy 38 ezer magyar szó és kifejezés található a szótárban. Az erza megfelelők cirill és latin betűs átírással is szerepelnek, sőt, néhol az ingadozó erza helyesírásból adódó alakváltozatokat is feltüntetik. (A szótárakról részletesebben l. Keresztes 2010–11; Maticsák 1999b; Zaicz 2000).

Ugyancsak a Lexica Savariensia sorozatban jelent meg egy moksa-mordvin–magyar szótár Molnár Judittól, 2003-ban. Ez a nagyon rövid, csak a moksa nyelvjárás legfontosabb szavait tartalmazó kisszótár ugyanolyan szerkesztési elvek alapján épül fel, mint a sorozat többi tagja. Áttekinthető, világos, modern szókinca van. Sajnálatos

azonban, hogy kis terjedelme miatt sem a kutatásban, sem pedig az élő nyelv tanításában nem használható igazán.

Itt kell szólni Mészáros Edit még egy kiadványáról, az Erza-mordvin–magyar hangosszótárról (Ерзянъ вайгелъев валкс), amely 2005-ben jelent meg. A CD központi anyaga maga a hangosszótár, amely a Mészáros – Sirmankina-féle szótárak anyagára épül, de ezenkívül négy népmese és öt vers kapott helyet rajta. A felhasználó munkáját ragozási táblázatok segítik. (Erről l. Maticsák 2006.)

d) Mordvin–német szótár. A mordvin nyelvészek egyik vezető alakja, Mihail Moszin több szótár szerkesztésében is részt vett. A Cigankinnal közösen írt etimológiai szótárak (l. a 3.3. és 4.6. alfejezetekben) mellett társszerzője a nagy erza–orosz szótárnak (4.1.) és a turkui sorozatban megjelent erza–finn szótárnak (4.2.) is. Az erza–német szótárnak (Эрзянь–немецень валкс. Ersä–deutsches Wörterbuch) is ő az egyik szerkesztője, A. Sz. Jegorova társaságában. Emiatt cseppet sem meglepő, hogy a szótár szóanyaga, felépítése nagyon hasonlít az 1995-ös finnországi kiadványra. Az elég sok orosz elemet tartalmazó szótárban a különféle szakterületek szakszókincse is helyet kap. A szerzők néhol jelölik az adott szó nyelvjárási, beszélt nyelvi, irodalmi vagy éppenséggel elavult jellegét. Szintagmák, kifejezések, frazeologizmusok viszonylag ritkán bukkannak fel a szótárban. (Részletesebben l. Maticsák 2002.)

4.2. Nyelvjárási szótár

Korábban (l. a 2. pontban) már szóltam Heikki Paasonen nagy nyelvjárási szótáráról, melynek anyagát 1889 és 1902 között gyűjtötte, de csak 1990 és 1996 között jelent meg, négy kötetben, kiegészítve orosz és német mutatóval. Ez a munka a mordvin lexikográfia csúcsteljesítménye, Paasonen gyűjtőmunkájának szintézise. A szótár címszavait és bőséges példaanyagát az orosz és német jelentések rendkívül részletes megadása követi. Az egybetartozó képzett szavak az egyes (félkövérrel kiemelt) „főcímszavakon” belüli (csak dőlt betűkkel jelzett) „alcímszókként” vannak feltüntetve, az összetételek az egyes címszavak alá vannak besorolva. Paasonen gyakran jelzi az adott szó orosz vagy törökségi eredetét. A szótár a mordvin nyelvészeti kutatások megkerülhetetlen forrása.

4.3. Etimológiai szótárak

1998-ban jelent meg Cigankin és Moszin etimológiai szótára (Этимологиянь валкс), amely ugyanezen szerzőpáros 1977-es szótárának (l. a 3.3. pontban) átdolgozott, bővített kiadásának tekinthető. Kár, hogy a szerzők a javítás, újrakiadás tálcán kínált lehetőségét elszalasztották, s egy továbbra is hibáktól, tévedésektől hemzsegő, adataiban sokszor megbízhatatlan, emiatt szakszerű használatra kevésbé alkalmas szótárt adtak ki a kezükből.

A finnugor berkekben eleddig szinte ismeretlen, mordvin etimológiákkal soha nem jelentkező mari szerző, V. I. Versinyin 2004 és 2011 között öt füzetben publikálta az *Этимологический словарь мордовских (эрзянского и мокшанского) языков* c. művét. Ismeretlensége ellenére Versinyin szótára jó, megbízható. A szótár szakirodalmi

felszereltsége oroszországi viszonyok között egyedülállóan impozáns, a szerző az Uralisches etymologisches Wörterbuch, ill. a finn (SKES, SSA), komi és mari etimológiai szótárak mellett a nem finnugor opuszokat (csuvas, orosz szófőjtő szótár, Vasmer szótára, paleoszibériai szótárak stb.) is ismeri.

Zaicz Gábor statisztikai adatai szerint Versinyin szótára mintegy ötezer szócikket tartalmaz (tehát több mint kétszer nagyobb Cigankinék szótáránál). A szerző az orosz jövevényszavakat nem tárgyalja. A változás nemcsak mennyiségi, hanem minőségi is. Versinyin elsősorban az UEW-re támaszkodik, etimológiai általában megbízhatóak, pontosak. Szócikkeinek tipográfiáján lehetne ugyan javítani, de első látásra szembeütnek a filológiai igényesség, pontosság. A latin betűs adatok lejegyzése jó, a magyar és finn példák korrektek, az obi-ugor adatok egyszerűsített transzkripciója világos, az egyéb nyelvi adatok helytállóak. Sok a szamojéd megfelelő, ez örömteli. A szerző külön érdeme a sok kitekintés, a törökségi, iráni jövevényszavak magyarázata. Elődjeivel ellentétben világosan elkülöníti az egyes alapnyelveket, s megadja a rekonstrukciókat is.

Negatívumként a következők hozhatók fel. Egy végleges szerkezetű könyvben jó lenne a szakirodalmi utalásokat nem a szövegben elbújtatva közölni, hanem a szócikkek végén közreadni. Az egyes etimológiák minősítése során sokszor szerepel a неясно 'nem világos', ez egyaránt jelöli az ismeretlen és a vitatott eredetet, ezt szét kellene választani. A cirill betűs szócikkek között néhol latin betűsek is feltűnnek, ezek a Paasonen-szótárból átvett alakok; ez a vegyes használat zavaró, egységesíteni kellene. (A szótár értékelését l. Zaicz 2005, 2007, 2009, 2011.)

4.4. Egyéb szótárak

1991-ben jelent meg a moksa etimológiai kisszótár (l. 3.3. alfejezet) társszerzőjének, M. A. Kelinnek egy 206 lapos munkája, a moksa szóképzési szótár (Валонь тиевома мокшень кялень валкс). A szótárban 1224 címszó kapott helyet, s összesen mintegy 8500 képzett szót tartalmaz. (A szerző néhol következtetlenül összetett alakokat is felsorol, pl. *сельме* > *сельм/акша* 'szemfehérje', *сельмованф* '(szem)pillantás', *сельмоведь* 'könnny', *сельмокуна* 'szemhéj', *сельмокерь* 'szemhéj', *сельмопона* 'szempilla' stb.) A címszavak vagy szótári alakok vagy fiktív tövek (pl. *мр-* > *мрнамс*, *мрносемс* 'dorombol'; *тз-* > *тзнамс*, *тзносемс* 'zümmög'). A szavak morfológiai tagolása (elsősorban a tövégi magánhangzó/kötőhangzó megítélése, a főnevek tótani besorolása) nem mindig következetes. A szólista a nyelvészek és nyelvtanulók rendkívül hasznos segédkönyve lenne, ha Kelin a puszta felsoroláson kívül még legalább két információt közölt volna: az egyik a képzők definiálása, a másik a szavak orosz jelentésének megadása. Ezek híján a nem anyanyelvű érdeklődő sok esetben csak találgathat, hiszen az itt felsorolt képzett szavaknak még a nagyszótárban is csak töredéke szerepel. – Kelin 1998-ban egy hasonló tematikájú, 248 lapos szóképzési szótárt is megjelentetett *Валть пъялксова явоманц коряс мокшень кялень валкс* [Részekre osztott szavak moksa szótára] címmel.

1994-ben jelent meg Csetvergov munkája az erza-mordvin nyelv régi szavairól, Сырнень човалят: стувтозь ды чуросто вастневиця валт [Aranygyöngyök: elfelejtett és ritkán használatos szavak] címmel.

A szakszótárak között botanikai jellegű munkák is helyet kaptak. Buzakova növényneves erza szótára (Тикшень валкс [Füvek/növények szótára], 1996) erza-mordvinul mutatja be az egyes növényeket, orosz és latin megfelelőekkel. A kötetben a fűfélék mellett virágos növények és fák is helyet kaptak. 1998-ban látott napvilágot O. Poljakov hasonló tematikájú, de bővebb merítésű moksa műve Касыксонь валкс: шуфтонь, кусторксонь, тишень и пангонь лепне мокшень кяльса [Növények szótára: fák, bokrok, füvek és gombák nevei moksa nyelven] címmel. A Grebnyeva – Lescsakina szerzőpáros Русско-эрзянский ботанический словарь (названия сосудистых) című, 2002-ben megjelent művében az edényes növények (harasztok és virágos növények) neveit gyűjtötték egybe. A szótár mintegy 1600 elnevezést tartalmaz, címszóként az orosz növénynév áll, ezt az erza és a latin megfelelő követi. (A két szótár értékelését l. Máté 2002.)

1998-ban látott napvilágot R. Sz. Sirmankina 216 lapos frazeológiai szótára (Фразеологиянь валкс), melynek 1973-as előzményéről a 3.4. pontban írtam.

2002-ben két helyesírási szótár is megjelent: a Вейсэ, башка, текс вельде [Egybe, külön, kötőjellel] című kötet (Agafonova, Imajkina, Moszin, Cigankin és Gavrilova szerkesztésében) erza; a Mapca, башка, китькся вельде [Egybe, külön, kötőjellel] című (Aljamkin, Ananyina, Ariszkin, Lipatov, Lomakina, Kelin, Kelina és Poljakov gondozásában) pedig a moksa ortográfia fontos kérdéseiben igazítja el az olvasót. A szerény cím ellenére a két kötet értékes anyagot tartalmaz: a 143 lapos erza szótár kb. 7000, a 86 lapos moksa mintegy 4000 olyan szót, melynek helyesírása kétségeket ébreszthet a mordvin anyanyelvűek/mordvinul tanulók körében: ezek az egybeírandó összetételek, a különírandó állandósult szókapcsolatok és a kötőjellel kapcsolódó mellérendelő összetételek (orosz terminológiával: páros szavak). Kár, hogy a két szótár nem teljesen azonos szerkesztési elv alapján készült. Annyiban megegyeznek, hogy a rövid (a moksa esetében talán túlságosan is rövid) helyesírástani bevezetőt követő szólista szavainak mindkét műben megadják az orosz megfelelőit is (voltaképpen tehát ezek kétnyelvű szótárak is, mégpedig értékes kétnyelvű szótárak, mert ritka, szótárakba általában nem kerülő szavakat, szintagmákat tartalmaznak!), de annyiban eltérnek, hogy az erza szótárban a címszavak után az adott szó szófaja és legfőbb ragozási tudnivalói (főnév: többes szám, ige: múlt idő egyes szám 3. személy) vannak feltüntetve, míg a moksa esetében a címszavakat szemantikai besorolások (anatómiai, botanikai, etnográfiai stb.) követik. Véleményem szerint egy ilyen jellegű szótárban az erza esetében alkalmazott megoldás a célravezetőbb, hasznosabb. – A „hagyományos” helyesírási szótárak sorában a legújabb R. N. Buzakováé (Эрзянь келень орфографиянь валкс), ez a 35 ezer szót tartalmazó segédlet 2012-ben jelent meg.

A mordvin szótárak sorát K. G. Abramov Валонь ёвтнама валкс [Szómagyarázó szótár] címet viselő egynyelvű (erza) értelmező szótára gyarapította 2002-ben, amely Jack Rueter gondozásában jelent meg. A kötet ugyanakkor többet nyújt, mint amit egy értelmező szótártól elvárnánk, ugyanis a szómagyarázatok mellett ragozási

útmutatókat és értékes etimológiai utalásokat is találunk az egyes szócikkekben. A szómagyarázatok világosak, tömörek, lényeglátók, a szinonimák, a definíciók és a példamondatok egyaránt segítik a szótárforogatók munkáját. Az etimológiai fejtegetések nagyrészt helytállóak, azonban számos pontatlanságot lehet felfedezni, főként az adatok lejegyzését, a szerkesztési elvek következetlenségét és az átadó nyelv meghatározását illetően. (Értékelését l. Maticsák 2003.)

2004-ben látott napvilágot Helsinkiben egy nagyon hasznos szótár, a Reverse Dictionary of Mordvin. Обратный словарь мордовских языков, Jorma Luutonen, M. Moszin és V. Scsankina gondozásában. A szóvégmutato szótárba tíz mű (Ahluquist, Damaszkina, Abramov, Juhász Jenő és Paasonen szótára, a nagy erza- és moksa–orosz szótár, a finn–erza szótár és a két 2002-es helyesírási szótár) anyagát dolgozták bele (azaz erza és moksa, cirill és latin betűs opuszok egyaránt helyet kaptak), emiatt a közreadott adatok helyesírását is egységesíteni kellett. Mivel a forrásként szolgáló szótárak egy része nyelvjárási anyagot tartalmaz, a dialektális variánsok számát is le kellett szűkíteni (pl. az infinitívus képzője a nyelvjárásokban -мкс, -мекс, -мокс, de ide csak az irodalmi -мc formát vették be a szerkesztők). A fonetikai és a morfológiai elvek közül az utóbbit részesítették előnyben (azaz a ведькев 'malom' alakot a ведьзев formával szemben, vö. 6.3. alfejezet). Szintén egységesíteni kellett a moksa redukált lejegyzését is. – A szótárba 81 964 szó került be (ennek 51%-a erza, 49%-a moksa). Minden szó három kódot kapott: nyelv(járás)i hovatartozás (erza vagy moksa), szófaji besorolás és a forrás jelzete.

D. V. Cigankin, a mordvin nyelvész-társadalom doyenje 2005-ben jelentette meg sokoldalú névtani kutatásainak szintézisét, 430 oldalas toponimikai szótárát (Память, запечатленная в слове. Словарь географических названий Республики Мордовия), amelyben a Mordvin Köztársaság 13 000 helynevét elemzi, majd öt évvel később ennek anyaga alapján adta közre a mordvin hidronimák 108 lapos, 1048 címszavas jegyzékét (От Суры... до Мокши. Названия рек и озер Республики Мордовия. Этимологические разыскания). A két kötet nagyon sok hasznos információt tartalmaz: belőlük képet kaphatunk a térség legfőbb településtörténeti jellemzőiről, a hidronimák jellegéről, a falvak és folyók megnevezésének történeti rétegeiről, a mordvin–orosz együttélés névtani sajátosságairól. Cigankin szótárainak etimológiai megbízhatósága vegyes képet mutat (hasonlóan a mordvin etimológiai szótárakhoz, l. a 3.3. és a 4.6. pontokban írottakat). A névanyag legnagyobb részét az etimológiailag áttetsző, mordvin és orosz eredetű nevei alkotják, ezeket a szerző nagy filológiai pontossággal mutatja be, azonban a törökségi és a régebbi rétegek (iráni, balti nyomok és az ún. Volga–Oka népességhez kapcsolható nevek) esetében Cigankin névfejtéseit sokszor kritikával kell kezelnünk (a víznévi szótár részletesebb értékelését l. Maticsák 2010).

2009-ben jelent meg Buzakova és Liszina szerkesztésében az erza–orosz antonimaszótár (Эрзянь–рузонь антонимень валкс. Эрзянско–русский словарь антонимов), amely 633 ellentétpárt tartalmaz. A szócikkek felépítése a következő: a mordvin címszó(pár) alatt az orosz megfelelők állnak. Ezt a példanyag követi: a szerzők szépirodalmi művekből, folklórszövegekből, a Сятко társadalmi-politikai folyóiratból és az Эрзянь правда c. újságból vették példaanyagukat, emellett nagyon ritkán szóbeli meg-

nyilatkozásokat is papírra vetettek. Néhány szócikk végén megadják a szinonimapárokat is. (A szótárról: Maticsák 2011.)

2011-ben a Pusztay János alapította Collegium Fenno-Ugricum Terminologia scholaris sorozatában 16 füzet jelent meg az erza és a moksa szaknyelvekről. A szaknyelvi terminológia megújítása (sőt, több esetben: megteremtése) terén eddig elég kevés eredmény született, holott ez a nyelv továbbélésének egyik záloga. A legtöbb sikert a nyelvészeti szakszókincs mordvinná tétele során érték el (vö. Zaicz – Butilov 2004; Sirmankina – Zaicz 2002; Zaicz – Sirmankina 2001), de a többi szakterületen az eredmények távolról sem jók. Emiatt is nagyon fontos és üdvözlendő e sorozat létrehozása. A füzetek elsődleges célközönsége az általános iskolák diáksága, de úgy vélem, nagy haszonnal forgathatják a mordvin és nem mordvin anyanyelvű felnőttek is. A vizsgált szaknyelvek között vannak humán és természettudományi területek egyaránt: társadalomtudomány (erza: Cipkajkina, 45 oldal; moksa: Kulakova, 51), nyelvészet (erza: Cipkajkina, 40; moksa: Poljakov, 37), irodalom (moksa: Ivanova, 79), történelem (erza: Moszin, 85), illetőleg matematika (erza: Klementyjeva, 46), fizika (moksa: Kabajeva, 49), informatika (erza: Motorkina, 44; moksa: Grisunyina, 42), földrajz (erza: Beszpalova, 80; moksa: Grisunyina, 77), kémia (erza: Beszpalova, 45; moksa: Ivanova, 45) és biológia (erza: Rjabov, 47; moksa: Rogozsina, 42). Jómagam Motorkina 228 címszavas adattárát elemeztem részletesebben (l. Maticsák 2012b). Ebben a szavak, kifejezések három oszlopba vannak rendezve: az elsőben az erza terminológia áll, ezt az orosz megfelelője követi, majd a harmadik rovatban a nagyon hasznos erza nyelvű értelmezés, leírás következik. – Terminológiai szótárak Mordvinföldön is jelentek meg: az első ilyen jellegű munka Potapkin politikai és gazdasági szakszólístája (Русско-мокшанский словарь политических и экономических терминов, 1951). 1999-ben jelent meg a moksa nyelvészeti szakkifejezések gyűjteménye (Кялень лепне [A nyelv szavai]), M. A. Kelin gondozásában.

5. A kétnyelvű szótárak értékelése

5.1. Mordvin vagy orosz?

A kis finnugor nyelvek szótárszerkesztői (és értékelői) számára talán a legfontosabb feladat annak meghatározása, milyen mértékben veszik fel az orosz jövevényszavakat. Azokat az elemeket, amelyek már több száz év óta a mordvin szókincs teljes jogú elemei (az asszimiláció nem egyszer hangtani és/vagy alaktani változással is járt), természetsszerűleg szükséges felvenni a szótárba. Azokat viszont, amelyek egyértelműen látszik az orosz jelleg, nem érdemes beemelni (kivéve a nagyon gyakoriakat, a szókincs fontos részét alkotókat). Ha megnézzük például az 1949-es erza–orosz szótárt, az első lapon a következőket olvashatjuk (a továbbiakban a könnyebb áttekinthetőség kedvéért az orosz, mordvin és finn címszavaknak/megfeleléseknek megadom a magyar jelentését is): *a* ~ *a* 'de', *абажур* ~ *абажур* 'lámpaernyő', *абзац* ~ *абзац* 'bekezdés', *абонемент* ~ *абонемент* 'előfizetés', *абонементень* ~ *абонементный* 'előfizetési', *абонент* ~ *абонент* 'előfizető', *абонентень* ~ *абонентный* 'előfizetői', *абонировано* ~ *абонирование* 'előfizetés', *абонировамс* ~ *абонировать* 'előfizet', *абрикос* ~ *абрикос* 'sárgabarack', *абрикосонь* ~ *абрикосовый* 'sárgabarack-', *абсолютизма* ~

абсолютизм 'abszolutizmus'. Ugyanezt a képet mutatja a múlt század negyvenes-ötvenes éveiben készült többi szótár is. Az 1951-ben kiadott orosz–moksa szótárban az *a* betű alatt 540 szó sorakozik, ebből mindössze négynek (!) van megadva a moksa megfelelője: *адресоваться* 'címez' ~ *никуда емс* 'megszólít', *кучемс сѣрма* 'levelet küld'; *амбар* ~ *утом* 'hombár'; *аплодировать* 'tapsol' ~ *цяпамс кятть* 'összeüti a kezét'; *армяк* ~ *сумань* '(daróc)ködmön, kaftán'. Emellett 16 olyan szócikk van, amelyben az orosz mellett a moksa alak is szerepel (együttesen tehát az *a* betű mordvin szóállománya még a négy százalékot sem éri el!). A többi szó pedig vagy szintiszta orosz alak (pl. *аквариум* ~ *аквариум* 'akvárium', *атеизм* ~ *атеизм* 'ateizmus', *аффект* ~ *аффект* 'felindulás') vagy csak kicsit van elmordvinosítva, a főnévi igenév és igeképző (*агитировать* ~ *агитировандамс* 'agitál', *администировать* ~ *администировандамс* 'adminisztrál') vagy esetleg a melléknévképző (*анатомический* ~ *анатомическый* 'anatómiai', *аграрный* ~ *аграрный* 'agrár-') által. A korszellemet híven tükröző szótárak szóanyagának jelentős részére tehát inkább azt kellett volna ráírni, hogy orosz–elerzásított/elmokszásított orosz szójegyzék...

A helyzet a későbbiekben csak kicsit javult. Megvizsgáltam a körülbelül azonos terjedelmű erza/moksa–orosz/finn/magyar/német szótárakban a mordvin hangrendszer-től többé-kevésbé idegen mássalhangzók szókezdő pozícióban való megterheltségét (az etimológiai szótárakban az egyes szókezdők megterheltségét a következő adatok mutatják: UEW (1279 adat): c- 8, f- 2, d- 1, g- 1, ž- 1, h- 0, z- 0; Keresztes 1986 (557 adat): g- 2, c- 2, f- 1, d- 0, ž- 0, h- 0, z- 0). Az egyszerűség kedvéért orosznak minősítettem a nemzetközi vándorszavakat, népszeveket, orvosi kifejezéseket stb. is (hiszen azok orosz közvetítéssel kerültek be a mordvinba). A szótári adatok után a címszavak hozzávetőleges száma olvasható. A (kerekített) százalékos adatok azt mutatják, hogy az adott hanggal kezdődő szavak mekkora hányada orosz (eredetű). Zárójelben az adott hanggal kezdődő összes szó.

	moksa–orosz (1949) 17 000		erza–finn (1995) 12 000		erza–német (2002) 16 000		erza–magyar (2003) 16 000		moksa–finn (1998) 9000	
g	90%	(404)	71%	(389)	66%	(434)	53%	(213)	33%	(150)
d-	96%	(544)	85%	(454)	76%	(496)	53%	(183)	55%	(86)
ž	88%	(137)	79%	(90)	55%	(109)	71%	(45)	54%	(50)
z	95%	(395)	87%	(259)	71%	(273)	44%	(123)	35%	(65)
f	91%	(226)	98%	(211)	98%	(189)	90%	(82)	74%	(39)
h	97%	(131)	100%	(96)	98%	(83)	99%	(47)	97%	(30)
c	52%	(185)	43%	(153)	37%	(135)	29%	(150)	13%	(145)
	89%		80%		73%		54%		39%	

Néhány mordvin szótár orosz eredetű szavainak aránya

Habár a számadatokból mechanikusan következtetéseket nem lehet levonni (hiszen pl. nem minden szókezdő zöngés zárhang utal orosz eredetre), mégiscsak leszűr-

hetünk néhány tanulságot. A vizsgált szótárak közül szókinsét tekintve a „legkevésbé orosz”-nak a moksá–finn tekinthető. Ennek ellenpontja az 1949-es szótárt, amelyet, mint korábban utaltam rá, talán célszerűbb lenne „álmordvin”–orosz szótárnak nevezni az óriási mennyiségű orosz szókins miatt. Persze, a negyvenes-ötvenes évek kiadványainak értékelése során nem szabad megfeledkeznünk a korszellemről, az erőszakos oroszosításnak (szovjetesítésnek) akkoriban a szó szoros értelmében életveszélyes volt ellenállni.

Nem érthető azonban a russzicizmusok ilyen arányú szerepeltetése az ezredforduló környékén megjelent szótárakban. A nemrég készült erza–finn és erza–német szótárban teljesen feleslegesnek tűnik olyan orosz (szovjet) szavak felvétele, a szocializmus szókinsének túlerőltetése, mint pl. *антагонизма* 'antagonizmus', *гранатомётчик* 'gránátos', *дореволюционной* 'forradalom előtti', *ефрейтор* 'örvezető', *заговорщик* 'összeesküvő', *империализма* 'imperializmus', *капитализма* 'kapitalizmus', *коллективизация* 'kollektivizáció', *командир* 'parancsnok', *командировка* 'kiküldetés', *красноармеец* 'vöröskatona', *краснофлотец* 'vörös matróz', *краснознаменной* 'Vörös Zászló érdemrenddel kitüntetett [személy]', *ленинизма* 'leninizmus', *марксизма* 'marxizmus', *оппортунистической* 'opportunistika', *политграмота* 'politikai alapismeretek', *политкаторжанин* 'politikai kényszermunkás', *социалистической* 'szocialista' stb. A legkevésbé odaillőnek a szovjet idők sajátos összetételei tűnnek: *военрук* 'hadi tanár', *войенком* 'hadi komisszár', *гауптвахта* 'főőrség; fogda', *детдом* 'gyermekotthon', *детсад* 'óvoda', *фабзавком* 'üzemi bizottság' stb.

Ha megnézzük például a 3- kezdetű szavakat, voltaképpen itt is csak egy mordvin toldalékokkal ellátott orosz–finn/német szótár képe tárul elénk: *забавной* 'vidám; különös', *забастовка* 'sztrájk', *забастовщик* 'sztrájkoló', *забой* 'fejtés, vajat', *забойщик* 'vájár', *забор* 'kerítés, palánk', *забота* 'gondoskodás', *заботямо* 'gondoskodás', *заботямс* 'gondoskodik', *завалина* 'földhányás', *заварка* 'befőzés', *заварямс* 'befőz', *заведения* 'vállalat', *заведующей* 'vezető' stb.

Az erza–finn szótár szerzői az előszóban az orosz szavak bőséges felvételét a következőképpen magyarázzák: „Näin on tehty siksi, että esim. ersäläinen sanomalehtiteksi olisi suurin piirtein tulkittavissa suomeksi ilman erillisien venäläisen sanakirjan apua [Azért csináltuk így, hogy pl. az erza újságsszövegeket is nagyjából finnre lehessen fordítani orosz szótárak segítségével nélkül].” De ennek ellentmondanak az olyan orosz eredetű címszavak, mint pl. *дружба* 'barátság', *галстук* 'nyakkendő', *генезис* 'születés, kezdet' stb., mert ezek helyett minden gond nélkül szerepelhetne a mordvin *ялгакчи*, *кырганаця*, *чачолма*.

Sokkal megalapozottabbnak tűnik a Mészáros – Sirmankina szerzőpáros vélekedése (a szótár 1999-es kiadásának 5. oldalán): „A szótár összeállításakor arra törekedtünk, hogy a leggyakrabban használatos szavak mellett a ritkább, de ősi [...] eredetű szavak minél nagyobb számban bekerüljenek a szótár anyagába, ugyanakkor az orosz eredetű szavak közül csak a leggyakrabban előforduló, alapszókinsbe tartozó, illetve a módosult hangalakban átvett szavakat vettük bele a szóanyagba.”

Praktikus a finn–erza (2000) és a legújabb orosz–erza (2012) szótár szerkesztőinek eljárása. Ők sok esetben igyekeznek az orosz eredetű szó mellett megadni a mord-

vin megfelelő is, például: fi. *hullu* 'bolond, hülye' ~ md. (< or.) *дурак*, md. *ормаз-кадозь*; *хутни* 'himnusz' ~ *гимн*, *инелмаморо*; *informaatio* 'információ' ~ *информация*, *кулянъ пачтямо*; *jälkirooka* 'utóétel' ~ *десерт*, *ламбамо ярсамонель*; *kansallisuus* 'nemzetiség' ~ *народность*, *раськелма*; *kansatiede* 'néprajz' ~ *этнография*, *раськеде наука*; *kielentutkija* 'nyelvész' ~ *лингвист*, *кельзодыця*; *kielitiede* 'nyelvtudomány' ~ *лингвистика*, *келень тонавтнема*; *käsikirjoitus* 'kézirat' ~ *рукопись*, *кельзёрмадовкс*; *maaposa* 'földrész' ~ *континент*, *масторбелькс*; *näyttely* 'kiállítás' ~ *выставка*, *невтнема*; *postinkantaja* 'postás' ~ *почтальон*, *сёрмань кандтниця*; *öljy* 'olaj' ~ *нефта*, *модаой*, ill. or. *врач* 'orvos' ~ md. *лечиця*, md. (< or.) *врач*; *elhagyatott hely* ~ *кадозь тарка*, *глушь*; *дозор* 'örjárat' ~ *ванстома*, *дозор*; *зеркало* 'tükör' ~ *чамаванома*, *зеркала*; *koalición* ~ *вейсэндявкс*, *союз*, *коалиция*; *лётчик* 'repülő, pilóta' ~ *менельвенчень ветия*, *лётчик*; *ноябрь* 'november' ~ *сундёрков*, *ноября*; *фонтан* 'szökőkút' ~ *пургсиведь*, *фонтан* stb.

5.2. Nyelvújítási kérdések

Az első mordvin nyelvújító Damaszkín püspök volt, akinek, mint az első fejezetben említettem, 1785-ös szótárában nagyon sok lexikai innováció található, s ezek egy része (sajnos, csak kis része) a mai napig él. A püspök szóalkotásai közül, amelyek az élet legváltozatosabb területeit ölelik fel, talán a legfontosabbak az új vallás és az új társadalmi berendezkedés szavai, mint például or. *ad* 'pokol' ~ md. *чонуда тарка* 'sötét hely', *епископ* 'püspök' ~ *ломань озныця* 'imádkozó ember', *проповедник* 'prédikátor' ~ *паз валонь ювлиця* 'isten szót mondó'; *адвокат* 'ügyvéd' ~ *тявь мялга якиця* 'ügy után járó', *государство* 'állam' ~ *инязоронь мастор* 'a cár országa', *сенат* 'szenátus' ~ *покиш судямонь тарка* 'nagy bíróságnak helye'. Megemlítenédők foglalkozásnevei (pl. *кузнец* 'kovács' ~ *кининь чави* 'vasat verő', *куриер* 'futár' ~ *курок якиця* 'gyorsan mozgó', *плотник* 'ács' ~ *узерце тяиця* 'fejszével csináló'), állatnevei (*дельфин* 'delfin' ~ *иневядень туво* 'tengeri disznó', *лебедь* 'hattyú' ~ *ашо мацей* 'fehér lúd', *орел* 'sas' ~ *тумо атякиш* 'tölgy kakas', *осел* 'szamár' ~ *нузякс лишме* 'lusta ló'), a különféle tárgyak megnevezései (*очки* 'szemüveg' ~ *сялме варчамот* 'szem nézők', *парик* 'paróka' ~ *пумозь черть* 'odarakott haj', *факел* 'fáklya' ~ *штатол* 'viasz tűz (= gyertya)', *фонарь* 'lámpa' ~ *толонь гантилема* 'tűz hordó') – és még hosszan sorolhatnánk. (A szótár lexikai innovációiról részletesebben l. Maticsák 2012a: 155–193.)

Az 1948 és 1951 között megjelent négy szótár visszalépést jelentett a mordvin szakszókincsek megteremtéséhez vezető lassú és göröngyös úton. A szerkesztők csak ritkán tartották meg Damaszkín leleményeit, inkább az orosz lexémák elmordvinosítását részesítették előnyben. A vallási szókincs helyébe – a korszellemnek megfelelően – a szocializmus építésének szókincse lépett, jellemző módon például az 1948-as orosz–erza szótárból még a *святой* 'szent' szó is kiszorult.

Az ezredforduló táján készült szótárak felemás képet mutatnak. Mint az előző alfejezetben említettem, a Turkuban kiadott erza–finn szótár és a Szaranszkban megjelent erza–német hemzseg az orosz (elsősorban politikai-ideológiai) szavaktól, a moksa–finn viszont sok mordvin fordítást tartalmaz. A nagyszótárakban (meglehet, a terjedelmi korlátozás hiánya miatt is) a mordvin lexémák mellett elég sok orosz megfelelő is

található. Tudatos nyelvújításra, a damaszkini gyökerekhez való visszatérésre utal viszont a legújabb, 2012-ben kiadott orosz–erza szótár szóanyaga. A szerkesztők számos esetben a korábban már említett „párhuzamos szerkesztésmóddal” élnek, azaz az orosz „megfelelőt” és a mordvin változatot egyaránt megadják. A nyelvújítás szép eseteire néhány példa ebből a szótárból: *адвокат* ’ügyvéd’ ~ *судцо идиця* ’bírószágon megmentő’; *великодушие* ’nagylelkűség’ ~ *поки оймечи* ’nagy lélek[ség]’; *господин* ’úr’ ~ *чиряз* ’úr, földesúr’; *злословие* ’rágalom, pletyka’ ~ *сёвнома валт* ’veszekedés szavak’, *берянь валт* ’rossz szavak’; *казнь* ’kivégzés’ ~ *эрямонь саема* ’az élet elvétele’; *конях* ’lovász’ ~ *алаша мелга якиця* ’ló mögött (lóval) járó’; *конюшня* ’lóistálló’ ~ *алашань кардо* ’a ló udvara’; *королевство* ’királyság’ ~ *инязоронь мастор* ’az uralkodó országa’; *летопись* ’évkönyv’ ~ *тингеде сёрмадомань* ’időről író’; *музыкант* ’zenész’ ~ *сед-иця* ’hangszeren játszó’; *общество* ’társadalom’ ~ *вейсендявкс* ’egyesülés, egyesület’; *пастух* ’pásztor’ ~ *стадаваныця* ’nyájőrző’; *повар* ’szakács’ ~ *пидиця-паниця* ’sütőfőző’; *праздность* ’tétlenség, haszontalanság’ ~ *стяко аштема* ’hiába/haszontalanul levés’; *противник* ’ellenség’ ~ *каришо молиця* ’szembe menő’; *советник* ’tanácsnok’ ~ *превень максыця* ’észt adó’; *торжество* ’ünnep’ ~ *покичи* ’nagy nap’; *трудолюбивый* ’munkaszerető’ ~ *тевень вечкиця* ’munkát szerető’; *тщеславие* ’hiúság’ ~ *прянь инамо* ’öndicsőítés’ stb.

5.3. A nyelvészeti szakszókincs vizsgálata

Zaicz Gábor öt, kilencvenes évekbeli szótár (az erza és a moksa nagyszótár, Scsemerova erza és Scsankina moksa, valamint az erza–magyar szótár első kiadása) alapján megállapította, hogy a vizsgált szótárakban a szakszókincsnek minősített halmazban leggyakrabban a növénytanak fordulnak elő (az általa vizsgált 28 szakterület 1234 szavának közel 35%-ával), ezt az állattan (31%), a néprajz (9%), a nyelvtudomány (5%), az anatómia (4%), az orvostudomány (3,7%), a mitológia (1,5%), a történettudomány (1,4%), a kémia (1,2%) és a csillagászat (1,05%) követi (Zaicz 2001: 742–745).

Írásomban a szakszókincsek szinte végtelen halmazából itt egyet vizsgállok meg, ez a nyelvészeti terminológia. Ez a szókincs több okból is fontos. Egyrészt azért, mert a kis finnugor nyelvek szótárai nem a nagyközönség számára készültek, ezért „praktikus okokból – hogy az egyetemi hallgatók számára megkönnyítsük az erza-mordvin nyelv tanulását – a nyelvészeti terminológia körébe tartozó szavakat is közöl a szótár” (Mészáros – Sirmankina 1999: 5). Másrészt pedig a nyelv fennmaradásának egyik záloga kiművelt anyanyelvtanárok képzése, ehhez viszont mihamarabb meg kell teremteni (és el kell terjeszteni) ezeket a szakszavakat. (Zárójelben jegyzem meg, hogy Mordvinföldön e téren az utóbbi időben fejlődés mutatkozik, hiszen nemrég erza és moksa nyelvű leíró nyelvészeti kézikönyv is megjelent, és a nyelvészeti konferenciákon is egyre több mordvin nyelvű előadás hangzik el.)

Az utóbbi évtizedek szótáriródalma e téren is előrelépést jelentett. Mind a nagyszótárakban, mind a finn- és magyarországi kiadványokban jelentős nyelvészeti szakszókincs adathozható (kivétel az 1998-ban kiadott moksa–finn szótár, ebből szinte teljesen hiányzik ez a szókincs). A nyelvészeti terminusok terén ugyanaz a helyzet,

mint a szókincs egészét illetően: például az erza–finn szótárban e rétegnek csak 13 százaléka mordvin eredetű, míg az erza–magyarban ez az arány 30%-ot tesz ki.

Az alábbiakban röviden felvázolom, milyen fejlődésen megy keresztül a nyelvészeti szakszókincs mordvinná tétele. A példák a magyar–erza (1998), a finn–erza (2000) és az orosz–erza (2012) szótárból valók (a kérdéskörrel bővebben, szóalak-javaslatokkal l. Sirmankina – Zaicz 2002; Zaicz – Butilov 2004; Zaicz – Sirmankina 2001).

A terminológia egy része már mordvin, pl. *авань сьме* 'nőnem', *цѣрань сьме* 'hímnem' (< *ава* 'nő', *цѣра* 'fiú, férfi', *сьме* 'nem'); *валмельгакс* 'névutó' (< *вал* 'szó', *мельга* 'mögött'); *валмеревкс* 'szólás, közmondás' (< *меремс* 'mond'); *валонь теевема* 'szóképzés' (< *теемс* 'csinál'); *валпарго* 'szókészlet' (< *парго* 'kosár'); *вал-рисьме* 'mondat' (< *рисьме* 'lánc'); *вейсевал* 'összetett szó' (< *вейце* 'egyben, együtt'); *кевкстемань теишкс* 'kérdőjel', *серьгедема теишкс* 'felkiáltójel' (< *кевкстема* 'kérdés', *серьгедема* 'kiáltás', *теишкс* 'jel'); *келень тонавтнема* 'nyelvtudomány' (< *кель* 'nyelv', *тонавтнема* 'tanulás, tanulmányozás'); *меревкс* 'kifejezés' (< *меремс*); *неень шка* 'jelen idő', *ютазь шка* 'múlt idő', *сыця шка* 'jövő idő' (< *ней* 'most', *ютамс* '(el)múlik', *самс* 'jön, érkezik', *шка* 'idő'); *саень вал* 'jövevény-szó' (< *саемс* 'kap'); *сюлмиця вал* 'kötőszó' (< *сюлмамс* 'köt, összeköt').

A szakkifejezések egy része „hibrid”, mordvin és orosz elemet egyaránt tartalmaz: *валонть основа* 'szótő' (< md. *вал* 'szó', or. *основа* 'tő, alap'), *кавто точкат* 'kettőspont' (< md. *кавто* 'kettő', or. *точка* 'pont'), *келень наука* 'nyelvtudomány' (< md. *кель* 'nyelv', or. *наука* 'tudomány'), *ламонь числа* 'többes szám' (< md. *ламо* 'sok', or. *число* 'szám'), *надежень не* 'esetrag' (< or. *надеж* 'eset', md. *не* 'vége vminek'), *таркань обстоятелства* 'helyhatározó' (< md. *тарка* 'hely', or. *обстоятельство* 'határozó'), *чевте знак* 'palatalizációs jel' (< md. *чевте* 'lágú', or. *знак* 'jel').

A szakszókincs megteremtése hosszú folyamat. Jól mutatja a kezdeti bizonytalanságokat a szótárszerkesztők óvatos eljárása: sok esetben a mordvin és az orosz alakot is feltüntetik, pl. *валтелкс* ~ *слог* 'szótag', *кикске* ~ *типе* 'gondolatjel', *кортавкс* ~ *диалект* 'nyelvjárás', *лемвал* ~ *существительной* 'főnév', *тевлем* ~ *глагол* 'ige', *цѣтлем*, *цѣтвал* ~ *числительной* 'számnév', *черкс* ~ *дефис* 'kötőjel'.

S persze, szép számmal akadnak (még) olyan szócikkek, melyekben a mordvin helyett az orosz jövevényelem áll: *винительной надеж* 'tárgyeset', *глаголонь отрицательной формат* 'az ige tagadó alakjai', *грамматика* 'nyelvtan', *деепричастия* 'határozói igenév', *занятой* 'vessző', *междометия* 'indulatszó', *префикс*, *приставка* 'igekötő', *прилагательной*, *адъектив* 'melléknév', *причастия* 'melléknévi igenév', *родительной надеж* 'birtokos eset', *скобка* 'zárójel', *творительной надеж* 'eszközhatározós eset', *точка* 'pont'.

Talán ez a kis összefoglalás is mutatja, hogy valóban sokat tettek a szótárszerkesztők az elmúlt évtizedekben a mordvin nyelvészeti szakszókincs megújítása érdekében, de tennivaló még van jócskán...

6. Ortográfiai kérdések

6.1. A kezdetek

A mordvin lexikográfia „gyermekkora” idején, a XVII–XVIII. században a mordvin helyesírás kidolgozói még csak az első, óvatos lépéseket tették meg. Azok a német (és Witsen személyében holland) utazók, akik adatait latin betűs formában tették közzé, anyanyelvük helyesírását tekintették mérvadónak. A /v/ hang jelölésére a w betűt használták, vö. például az ’egy’ és ’öt’ jelentésű szavak lejegyzését (mai erza *vejke* és *veŕe*): *wäxe*, *wite* (Messerschmidt), *wäte*, *wytzs* (Strahlenberg), *weigke*, *wjete* (Fischer). Az /š/ hangot főként az sch kombinációval jelölték (pl. Fischer *toschen* ’ezer’, *schufta* ’fa’), de sokszor következtelenül, mint például Witsen, aki e hang jelölésére az s, sh, sch és ch betűket, betűkombinációkat használta: *osch* ’város’ ~ mai moksa alakja *oš*; *shufta* ’fa’ ~ *šuftä*; *sobda* ’sötét’ ~ *šobda*; *pche* ’kenyér’ ~ *kši*. Nem jobbák az affrikáták jelölései sem, a /c/-t nála jelölheti a z, cz, tz és ts: *ozu*, *oczuz* ’nagy’ ~ *očuz*; *tzatka* ’szikra’ ~ *čatkä*; *kutskan* ’sólyom’ ~ *kučkan*.

A mordvin mássalhangzórendszer meghatározó oppozícióját, a palatalizációt Strahlenberg egyáltalán nem jelölte, vö. *loman* ’ember’ (mai alak: *lomaŋ*), *nille* ’négy’ (*ñile*), *silms* ’szem’ (*šelme*) stb.), s Witsen is csak néhány helyen jelezte: *id* ’gyerek’ ~ *id’*, *ineved* ’tenger’ ~ *inäved’*, *mar* ’alma’ ~ *maŕ*, *menel* ’menny’ ~ *meñäl’*, *seks* ’ősz’ ~ *šoks’*, *vete* ’öt’ ~ *veŕä*, de *kertiaks* ’fecske’ ~ *kärtäks*, *nudje* ’nád’ ~ *ñud’i*, *siade* ’száz’ ~ *šadä*. Fischer a szó elején már jelölte a palatalizációt: *kied* ’kéz’ (*keď*), *kjäu* ’kő’ (*kev*), *kjel* ’nyelv’ (*keľ*), *pjel* ’felhő’ (*peľ*), *ssielmä* ’szem’ (*šelme*), *wjete* ’öt’ (*veŕe*), de a szó belsejében még nem.

E tekintetben hasonlóan – lágyságjel vagy egy i betű betoldásával, vagy a szóeleji szibiláns megkettőzésével – jártak el a cirill betűs írásmódot alkalmazó tudósok is, vö. pl. Müller szójelöltárát: *вьедъ* ’víz’ (*ведъ*), *вьете* ’öt’ (*вете*), *къевъ* ’kő’ (*кев*), *пъенге* ’hasábfű’ (*пенге*), *сьедей* ’szív’ (*седей*); *киель* ’nyelv’ (*кель*), *ниель* ’felhő’ (*пель*), *ссьельме* ’szem’ (*сельме*), *ссизимъ* ’hét’ (*сисем*), *ссьяда* ’száz’ (*сядо*), sőt Pallas már a szóbeljei és szóvégi palatalizációt is jelöli: *сяльме* ’szem’, *гулька* ’galamb’, *виръ* ’erdő’, *минъ* ’mi’. A palatalizációt Damaszkín a kor helyesírását messze meghaladó pontossággal jelzi: *сюро* ’gabona’, *ломанень* ’ember-Gen.’, *якиця* ’járó’ (a mai irodalmi alakok ugyanezek), ill. *ярыцы* ’eszik’, *алтыма* ’ígéret’ (ma: *алтамо*), ahol a kemény mássalhangzót az utána következő *ы* jelzi.

Az orosz helyesírás egészen a XIX. század végéig használta a keményjelet, ezt a korai szótárakban, szójegyzékekben is természetesen alkalmazták, pl. *атякиъ* ’kakas’ (mai alak: *атяки*), *ярмакъ* ’pénz’ (*ярмак*), *венчъ* ’csónak’ (*венч*) [Müller], *сазоръ* ’lánytestvér’ (*сазор*); *суртъ* ’ujjak’ (*сурт*) [Fischer]. Sokszor azonban következtelenül: *ломанъ* ’ember’ (a mai helyes alak: *ломань*), *тейтерьъ* ’lány’ (*тейтерь*) [Müller]. Néha a lágyságjel is rosszul használták: *толь* ’tűz’ (helyesen: *тол*), *каркъсъ* ’őv’ (*каркс*), *мастырьъ* ’föld’ (*мастор*) [Fischer].

Az orosz *ѣ* betű néha a mordvinban is feltűnt: *понедѣльникъ* ’hétfő’ (ma: *понедельник*) [Müller], *лѣмъ* ’név’ (*лем*), *тештѣ* ’csillag’ (*теште*) [Fischer], *вѣчкиця* ’szerető’ (*вечкиця*), *нѣмѣцкой* ’német’ (*немецкой*) [Damaszkín].

A cirill betűs helyesírásban a mai napig gondot jelent az /ä/ fonéma lejegyzése, ezt általában az orosz я betűvel adják vissza (a moksában és az erza nyelvjárások többségében megvan az /c/ és /ä/ hang is). Így tett már Pallas és Damaszkín is, vö. *вя* 'éj' (ma *ve*), *кявь* 'kő' (*кев*), *няй* 'fog' (*ней*), *мурдя* 'férfi' (*мурде*). Damaszkinnál a szó eleji /c/ háromféleképpen is előfordul: *ачкелма* 'vastagság' (ma: *эчкелма*), *ярамо* 'élet' (*эрамо*), *йарявекс* 'szükséges' (ma: *эрявикс*).

6.2. A XIX. század

Ahlqvist latin betűs moksa–német–moksa szótárának ortográfiája jelentős fejlődést mutat az előző század szótárszerkesztőihez képest. A szerző javarészt jelöli a palatalizációt, mégpedig a mai napig meglévő mellékjelekkel (*ř*, *ř*, *ř*, *ř*, *ř*, *ř*), de nagyon gyakran következtelen (*lem* a *řem* 'név' helyett, *läi* a *řej* 'folyó' helyett, *menel* a *meňel* 'menny' helyett, *tev* a *řev* 'munka' helyett, *täštä* a *řäštä* 'csillag' helyett stb.). Emellett használja az *š* és *ž* betűket is. A /c/ hangot ts betűkapcsolattal jelöli, pl. *tsora* 'fiú' (ma: *čora*), *tsebär* 'szép' (*čebär*). Ahlqvist még két diakritikus jelet használ: a t alatt félkört, az n fölött pontot, ezek nem honosodtak meg az átírásban. Jelöli a moksában önálló fonémaként létező zöngétlen /r/ hangot: *yurhta* 'ház', *korhtan* 'beszélék'. A szókezdő és intervokális /j/ lejegyzésére az y szolgál (*yalga* 'barát', *šeyer* 'egér'), a szó végén viszont i-t használ: *gluhoi* 'süket', *škai* 'isten'. A /v/ hangot már nem a korábbi w-vel, hanem a labiodentális v-vel írja. Ami a magánhangzó-jelöléseket illeti: a veláris i jelölésére a *ß* szolgál, a hangsúlyviszonyokat az *ā*, *ē*, *ū* jelzi. A redukált hangot nem jelöli.

Wiedemann a palatalizációt általában következetesen jelöli, de sok hibát ejt ő, is, pl. *lem* (mai alak: *řem* 'név'), *levks* (*řevks* 'fióka'), *lišme* (*řišme* 'ló') stb. A /c/ nála is ts, a /č/ ts betűkapcsolattal szerepel. A szókezdő /j/-t ő már j betűvel jegyzi le (*jalgä* 'barát'). A szó belsejében intervokális helyzetben j-t ír (*kajams* 'hajít'), más helyzetben i-t: *meile* 'után', *oime* 'lélek' (mai formák: *mejle*, *ojme*). A szó végén nála i áll, pl. *koi* (mai lejegyzése: *koj* 'szokás'), *kui* (*kuj* 'kígyó'), *läi* (*řej* 'folyó'). Érdekes a *řija* 'más' wiedemanni formája: *lia*. Az erza nyelvjárásokban ritkán előforduló veláris i lejegyzésére az y-t használja: *mazy* 'szép'.

6.3. Mai problémák

A helyesírás fejlődésével, szabályokba foglalásával természetesen a kezdeti következtelenségek, ingadozások kikoptak a nyelvből, s kialakult a kanonizált mordvin helyesírás. Pontosabban két helyesírás, mert az erza és moksa között e téren nagy különbségek vannak, előbbi a fonematikus, szóelemző elvet részesíti előnyben, míg utóbbi a fonetikus lejegyzés híve. Ehelyütt nem szólok a finnugor nyelvekre erőltetett cirill betűs írásmód okozta problémákról (a moksa redukált lejegyzése, a palatalizáció jelölése, az orosz я betű használatának következtelensége stb.), hanem csak a zöngésülés kérdésére térek ki. Ha az összetett szavak első tagja zöngés mássalhangzóra végződik, az utótag zöngétlen szókezdő konzonánssal ehhez hasonul. Az 1995-ös helyesírási normák ezt a hasonulást jelölik (pl. *вайзель* 'hang' + *не* 'vég' > *вайзельбе* 'verszta, kilométer'), de a 2002-es helyesírási útmutató az etimologikus (morfológikus) elvet részesíti előnyben (a nyelvtanulók számára, úgy vélem, ez egyértelműen jobb). E ket-

tósséget a szótárak is jól tükrözik. A korábban kiadott szótárakban – pl. erza–orosz (1949), erza–orosz nagyszótár (1993), erza–finn (1995), de még a 2000-es finn–erza szótárban is – a zöngésülést tükröző helyesírás használatos, pl. *ведьзев* 'malom', *ведьбеель* 'pióca', *ведьбеиште* 'sulyom', *ведьбрамо* 'vízesés', *ведьзюро* 'öböl'. A 2012-es orosz–erza szótár a szélemző elvet alkalmazza: *ведькев* (ведь 'víz' + кев 'kő'), *ведьпрамо* (прамо 'esés'), *ведьня* 'folyó forrása' (ня 'fej'), *ведьсюро* 'öböl' (сюро 'szarv'). A 2003-ban kiadott erza–magyar szótár mindkét formát megadja: *ведьзев* (*ведькев*), *ведьбеель* (*ведьнеель*), *ведьбеиште* (*ведьнеиште*), *ведьбрамо* (*ведьпрамо*), *ведьзюро* (*ведьсюро*) stb., s hasonlóan jár el párja, a magyar–erza szótár (2008) is.

7. Összefoglalás

Áttekintésemben 105 mordvin szótárt mutattam be. Sok ez vagy kevés? Három évszázad összterméseként kevésnek tűnik, főként, ha például összevetjük egy világnyelv produktumaival, hiszen angoltól valószínűleg két-háromévente megjelenik ennyi. Másfelől azonban igencsak tiszteletreméltó teljesítmény egy olyan nép lexikográfusaitól, akik azért küzdenek, hogy nyelvük ne vesszen el az orosz nyelv szorításában, ne merüljön feledésbe a kisebbségi lét sanyarú nyelvi körülményei közepette. Ebből a nézőpontból minden mordvin (és tágabban: kisebb finnugor nyelv) szótárát nagy örömmel és tisztelettel kell fogadnunk, mert ezek a nyelv túlélésének – ha nem is a legfőbb, de az egyik legfontosabb – zálogai. Öröndetes az is, hogy az utóbbi időben egyre több szótár jelenik meg, kétnyelvű és tematikus anyagok egyaránt. Reméljük, ez a lendület még sokáig kitart, s a szótárak kiadása hasonló ütemben fog folytatódni a jövőben is.

MELLÉKLET

Mordvin szótárak

(tematikus csoportosításban, a megjelenés időrendjében közreadva)

1. A XVII–XVIII. század (mordvin anyagot is tartalmazó) szótárai, szójegyzékei

Witsen, Nicolaes: Noord en Oost Tartarye, ofte bondigh ontwerp van eenige dier landen, en volken, zo als voormaels bekent zyn geweest. Amsterdam, 1692.

Strahlenberg, Philipp Johann: Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia. Stockholm, 1730.

Fischer, Johann Eberhard: Vocabularium Sibiricum (1747). Der etymologisch-vergleichende Anteil. Bearbeitet und herausgegeben von János Gulya. Frankfurt am Main etc., 1995. (Opuscula Fenno-Ugrica Gottingensia VII.)

Pallas, Peter Simon: Linguarum totius orbis vocabularia comparativa. Сравнительные словари всех языков и наречий. Санкт-Петербург, 1786–87.

Müller, Gerhard Friedrich [Г. Ф. Миллер], Описания живущих в Казанской губернии языческих народов. Санкт-Петербург, 1791.

Дамаскин: Словарь языков разных народов в Нижегородской епархии обитающих, именно россиян, татар, чувашей, мордвы и черемис. По высочайшему соизволению и повелению ее императорского величества премудрой государыни, Екатерины Алексеевны, императрицы и самодержицы все-российской. По аллавиту российских слов расположенный и в Нижегородской семинарии от знающих оные языки священников и семинаристов, под присмотром преосвященного Дамаскина епископа Нижегородского и Алатурского сочиненный 1785-го года = А. П. Феоктистов: Русско-мордовский словарь. Наука, Москва, 1971.

2. A XIX. század szótárai, szójegyzékei

Орнатов, П.: Словарь русско-мордовского наречия мордвы-мокши. 1841. [Kézirat.]

Словарь русско-мордовский мокшанского наречия. [Kézirat a XIX. század közepéről.]

Ahlqvist, August: Versuch einer mokscha-mordwinischen Grammatik nebst Texten und Wörterverzeichnis). Sankt-Petersburg, 1861.

Wiedemann, F. J.: Grammatik der ersa-mordwinischen Sprache nebst einem kleinem mordwinisch-deutschen und deutsch-mordwinischen Wörterbuch). Sankt-Petersburg, 1865.

Budenz József: Mordvin közlések. 1. Erza és moksa-mordvin mesék és dalok (magyar fordítással); 2. Reguly moksa-mordvin nyelvtani jegyzetei; 3. Moksa- és erza-mordvin szótár. [Utóbbi lapszáma: 152–238.] Nyelvtudományi Közlemények 5 [1866]: 81–238.

Первоначальный учебник русского языка для мордвы-мокши. Казань, 1892.

Первоначальный учебник русского языка для мордвы-эрзи. Казань, 1892.

Гаврилов, Н.: Русско-мордовский словарь. Пенза, 1899.

Учаев, Р. Ф. – Шахматов, А. А.: Словарь сухокарбулакского говора эрзянского наречия мордовского языка. 1908. [Kézirat.]

3. XX–XXI. századi szótárak

Kétnyelvű szótárak:

Erza

Рябов, А. П.: Эрзянь-рузонь валкске. Эрзянско-русский словарик. Центральное издательство литературы народов СССР, Москва, 1930.

Рябов, А. П.: Рузонь-эрзянь валкс. Русско-эрзянский словарь. Центральное издательство литературы народов СССР, Москва, 1931.

Евсеев, М. Е.: Эрзянь-рузонь валкс. Эрзянско-русский словарь. Москва, Центриздат, 1931.

Коляденков, М. Н. – Сульдин, Ф. В. – Тарасов, Л. П. – Цыганов, Х. Ф.: Русско-эрзянский словарь. Государственное издательство иностранных и национальных словарей, Москва, 1948.

- Бубрих, Д. В. – Коляденков, М. Н. – Цыганов, Х. Ф.: Эрзянско–русский словарь. Государственное издательство иностранных и национальных словарей, Москва, 1949.
- Ravila, Paavo: Ersä-mordwinisches Wörterverzeichnis aus Malyj Tolkaj. Journal de la Société Finno-Ougrienne 61/3. Helsinki, 1959.
- Erdődi József – Zaicz Gábor: Erza-mordvin szójegyzék. ELTE BTK Finnugor jegyzetek XXI. Budapest, 1974.
- Серебренников, Б. А. – Бузакова, Р. Н. – Мосин, М. В.: Эрзянь–рузонь валкс. Эрзянско–русский словарь. Русский язык, Дигора, Москва, 1993.
- Щемерова, В. С.: Эрзянь–рузонь валкс. Русско–эрзянский словарь. Мордовской книжной издательства, Саранск, 1993.
- Niemi, Jaana – Mosin, Mihail: Ersäläis-suomalainen sanakirja. Эрзянь–финнэнь валкс. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 48. Turku, 1995.
- Mészáros Edit – Raisza Sirmankina: Erza-mordvin–magyar szótár. Studia Uralo-Altaica. Supplementum 8. Szeged, 1999.
- Alhoniemi, Alho – Agafonova, Nina – Mosin, Mihail: Suomalais–ersäläinen sanakirja. Финнэнь–эрзянь валкс. Красный Октябрь, Саранск, 2000.
- Мосин, М. В. – Егорова, А. С.: Эрзянь–немецень валкс. Ersä–deutsches Wörterbuch. Красный Октябрь, Саранск, 2002.
- Mészáros Edit – Sirmankina, Raisza: Erza-mordvin–magyar szótár. Második, átdolgozott, bővített kiadás. Lexica Savariensia 6. Savaria University Press, Szombathely, 2003.
- Mészáros Edit (szerk.) – Motorkina Svetlana – Kazaeva Nina – Felföldi Ágnes – Širmankina Raisa: Magyar–erza-mordvin szótár. Венгрань–эрзянь валкс. Studia Uralo-Altaica. Supplementum 11. Szeged, 2008.
- Беспалова, Г. Ф. – Барцаева, Е. В.: Русско–эрзянский словарь. Рузонь–эрзянь валкске. – Эрзянско–русский словарь. Эрзянь–рузонь валкске. Книга, Саранск, 2010.
- Борисова, О. Г. – Живасева, М. Н. – Казаева, Н. В. – Кочеваткин, А. М. – Мосин, М. В. (отв. ред.) – Моторкина, С. Г. – Рябова, Г. В.: Русско–эрзянский словарь. Рузонь–эрзянь валкс. Красный Октябрь, Саранск, 2012.

Moksa

- Черапкин, И. Г.: Мокша–мордовско–русский словарь с грамматическим справочником. Мордовское государственное издательство, Саранск, 1933.
- Потапкин, С. Г. – Имяреков, А. К. – Бабина, М. Е. – Кеняев, Д. С.: Русско–мокшанский словарь. Государственное издательство иностранных и национальных словарей, Москва, 1941.
- Потапкин, С. Г. – Кеняев, Д. С. – Имяреков, А. К. – Дуйков, Д. Е.: Русско–мокшанский словарь для начальной школы. Мордовское книжное издательство, Саранск, 1943.

- Бубрих, Д. В. – Потапкин, С. Г. – Имяреков, А. К.: Мокшанско–русский словарь. Государственное издательство иностранных и национальных словарей, Москва, 1949.
- Меркушкин, Г. Я. – Потапкин, С. Г. – Имяреков, А. К.: Русско–мокшанский словарь. Государственное издательство иностранных и национальных словарей, Москва, 1951.
- Имяреков, А. К.: Мокшанско–русский словарь начальной школанди. Мокшанско–русский словарь для начальной школы. Мордовский книжный издательствась, Саранск, 1953.
- Juhász Jenő – Erdélyi István: Moksa-mordvin szójegyzék. Gyűjtötte és kiadásra előkészítette Juhász Jenő. Sajtó alá rendezte: Erdélyi István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961.
- Щанкина, В. И.: Мокшень–рузонь валкс. Русско–мокшанский словарь. Мордовский книжный издательствась, Саранск, 1993.
- Поляков, О. Е. – Келина, А. Н.: Русско–мокшанский школьный словарь. Мордовское книжное издательство, Саранск, 1996.
- Серебренников, Б. А. – Феоктистов, А. П. – Поляков, О. Е.: Мокшень–рузонь валкс. Мокшанско–русский словарь. Русский язык, Дигора, Москва, 1998.
- Herrala, Eeva – Feoktistov, Aleksandr: Mokšalais–suomalainen sanakirja. Мокшень–финнонь валкс. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 58. Turku, 1998.
- Феоктистов, Александр – Херрала, Эва: Мокшень–финнэнь валкс. Mokšalais–suomalainen sanakirja. Красный Октябрь, Саранск, 2001.
- Molnár Judit: Moksa-mordvin–magyar szótár. Lexica Savariensia 8. Savaria University Press, Szombathely, 2003.
- Голенков, Н. Б. – Иванова, Г. С.: Словарик/валкска русско–мокшанский. Валкска/словарик мокшанско–русский. Книга, Саранск, 2009.

Erza és moksa

- Щанкина, В. И. – Кочеваткин, А. М. – Мишина, С. А.: Русско–мокшанско–эрзянский словарь. Рузонь–мокшень–эрзянь валкс. Рузонь–мокшонь–эрзянь валкс. Поволжский центр культур финно–угорских народов. Саранск. 2011. <http://www.library.saransk.ru/fu/grant/slovar.pdf>

Mordvin nyelvjárási nagyszótár:

- Heikki Paasonen's Mordwinisches Wörterbuch. Zusammengestellt von K. Heikkilä. Bearbeitet und herausgegeben von Martti Kahla. I. (A–J) 1990, II. (K–M) 1992, III. (N–Ŕ) 1994, IV. (S–Ž) 1996. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXIII. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.

Chrestomathiák, nyelvkönyvek szójegyzékkel:

Paasonen, Heikki: Mordwinische chrestomathie mit glossar und grammatikalischem abriß. Apuneuvoja suomalais-ugrilaisten kielten opintoja varten IV. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsingfors, 1909.

Erdődi József: Erza-mordvin szövegek (magyarázatokkal, nyelvtani vázlattal és szótárral). ELTE BTK Finnugor jegyzetek XIV. Budapest, 1968.

Veenker, Wolfgang – Rjabov, Anatolij: Erzämordwinische Texte mit Wörterverzeichnis (erzämordwinisch-deutsch). Uralische Lese- und Übunghefte 4. Hamburg, 1977.

Mosin, M. V. – Bajuskin, N. S.: Ersämordvin oppikirja. Apuneuvoja suomalais-ugrilaisten kielten opintoja varten VIII. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki, 1983.

Keresztes László: Chrestomathia Morduinica. Tankönyvkiadó, Budapest, 1990.

Mészáros Edit: Erza-mordvin nyelvkönyv kezdőknek és középfeladóknek (Marija Imajkina közreműködésével). JATEPress, Szeged, 1998.

Etimológiai szótárak:

Цыганкин, Д. В. – Мосин, М. В.: Эрзянь келень нурькине этимологической словарь. Мордовской книжной издательствась, Саранск, 1977.

Цыганкин, Д. В. – Мосин, М. В. – Келин, М. А.: Мокшень кялень нюръхкяня этимологический словарь. Мордовский книжной издательствась, Саранск, 1981.

Keresztes László: Geschichte des mordwinischen Konsonantismus II. Etymologisches Belegmaterial. Studia Uralo-Altaica 26. Szeged, 1986.

Цыганкин, Д. В. – Мосин, М. В.: Этимологиянь валкс. Мордовской книжной издательствась, Саранск, 1998.

Вершинин, В. И.: Этимологический словарь мордовских (эрзянского и мокшанского) языков. Том I (Аба – Кеверь). Стринг, Йошкар-Ола, 2004; Том II (Кеветие – Мекснемс). Стринг, Йошкар-Ола, 2005; Том III (Мекш – Пиле). Стринг, Йошкар-Ола, 2005; Том IV (Пиледемс – Уштомс). Стринг, Йошкар-Ола, 2009; Том V (Фала – Яштерь). Стринг, Йошкар-Ола, 2011.

Helynévi szótárak:

Инжеватов, И. К.: Топонимический словарь Мордовской АССР. Названия населенных пунктов. Мордовское книжное издательство, Саранск, 1979.

Цыганкин, Д. В.: Память, запечатленная в слове. Словарь географических названий Республики Мордовия. Красный Октябрь, Саранск, 2005.

Цыганкин, Д. В.: От Суры... до Мокши. Названия рек и озер Республики Мордовия. Этимологические разыскания. Издательство Мордовского университета, Саранск, 2010.

Helyesírási szótárak:

Рогов, М. А.: Мокшень орфографический словарь. Учпедгиз, Москва, 1935.

- Бабина, М. Е. – Перкин, И. Л. – Фадеев, С. Н. – Шишканов, П. С.: Мокшень орфографический словарь. Учпедгиз, 1939.
- Мишин, А. А. – Коляденков, М. Н. – Сульдин, Ф. В.: Эрзянь келень орфографической словарь. Учпедгиз, Москва, 1939.
- Коляденков, М. Н. – Балакин, П. Г.: Эрзянь келень орфографической словарь. Мордовской книжной издательствась, Саранск, 1955.
- Имяреков, А. К. – Потапкин, С. Г. – Шишканов, П. С.: Мокшень орфографический словарь. Мордовский книжной издательствась, Саранск, 1957.
- Бузакова, Р. Н. – Ширмакина, Р. С.: Эрзянь келень орфографической словарь. Мордовской книжной издательствась, Саранск, 1978.
- Бабушкина, Р. В. – Илюшкин, В. С. – Матюшкин, П. Г.: Мокшень орфографический словарь. Мордовский книжной издательствась, Саранск, 1979.
- Бабушкина, Р. В. – Горбунова, В. Р. – Поляков, О. Е.: Мокшень орфографический словарь. Мордовский книжной издательствась, Саранск, 1987.
- Агафонова, Н. А. – Имайкина, М. Д. – Мосин, М. В. – Цыганкин, Д. В. – Цыпкайкина, В. П. – Гаврилова, Т. Г.: Вейсе, башка, тешкс вельде. Красный Октябрь, Саранск, 2002.
- Алямки, Н. С. – Ананьина, К. И. – Арискин, Н. И. – Липатов, С. И. – Ломакина, Т. И. – Келин, М. А. – Келина, А. Н. – Поляков, О. Е.: Марса, башка, китькска вельде. Красный Октябрь, Саранск, 2002.
- Бузакова, Р. Н.: Эрзянь келень орфографиянь валкс. Издательство Мордовского университета, Саранск, 2012.

Egyéb szótárak:

- Потапкин, С. Г.: Русско–мокшанский словарь политических и экономических терминов. Мордовское книжное издательство, Саранск, 1951.
- Ширманкина, Р. С.: Фразеологический словарь мордовских (мокша и эрзя) языков). Мордовское книжное издательство, Саранск, 1973.
- Бузакова, Р. Н.: Словарь синонимов эрзянского языка. Мордовское книжное издательство, Саранск, 1982.
- Борисов, А. Г.: Эрзянь келень эпитетэнь нурькине словарь. Мордовской книжной издательствась, Саранск, 1982.
- Келин, М. А.: Валонь тиевома мокшень кялень валкс. Мордовский книжной издательствась, Саранск, 1991.
- Четвергов, Е. В.: Сырнень човалят: стувтозь ды чуросто вастневица валт. Мордовской книжной издательствась, Саранск, 1994.
- Бузакова, Р. Н.: Тикшень валкс. Мордовской книжной издательствась, Саранск, 1996.
- Поляков, О. Е.: Касыксонь валкс: шуфтонь, кусторксонь, тишень и пангонь лепне мокшень кяльса. Мордовский книжной издательствась, Саранск, 1998.
- Ширманкина, Р. С.: Фразеологиянь валкс. Мордовской книжной издательствась, Саранск, 1998.

- Келин, М.А.: Валть пъялькова явоманц коряс мокшень кялень валкс. Учебнай пособие. Мордовский книжной издательствась, Саранск, 1998.
- Келин, М. А.: Кялень лепне. 1999.
- Абрамов, К. Г.: Валонь ёвтнема валкс. Мордовской книжной издательствась, Саранск, 2002.
- Гребнева, А. М. – Лещанкина, В. В.: Русско-эрзянский ботанический словарь (названия сосудистых). Красный Октябрь, Саранск, 2002.
- Jorma Luutonen – Mikhail Mosin – Valentina Shchankina [Йорма Луутонен – Михаил Мосин – Валентина Щанкина]: Reverse Dictionary of Mordvin. Обратный словарь мордовских языков. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXIX. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki, 2004.
- Mészáros Edit: Erza-mordvin-magyar hangosszótár. Erőző vajgelev valks. CD-ROM. Szeged, 2005.
- Бузакова, Р. Н. – Лисина, Е. Н.: Эрзянь-рузонь антонимень валкс. Эрзянско-русский словарь антонимов. Издательство Мордовского университета, Саранск, 2009.

Szaknyelvi szótárfüzetek:

- Minden szótárfüzet kiadója, megjelenési helye és megjelenési éve azonos: Terminologia scholaris / Школьная терминология. NH Collegium Fenno-Ugricum / Ассоциация финно-угорских университетов, Сыктывкар – Ижевск – Йошкар-Ола – Саранск – Бадачоньтомай, 2011.
- Беспалова, Г. Ф.: Словарь терминов по географии на эрзянском языке для общеобразовательных школ. Общеобразовательной школатнень туртов эрзянь кельсэ географиянь терминтнэнь валкс.
- Беспалова, Г. Ф.: Словарь химических терминов на эрзянском языке для общеобразовательных школ. Общеобразовательной школатнень туртов эрзянь кельсэ химиянь терминтнэнь валкс.
- Гришунина, В. П.: Словарь терминов по географии на мокшанском языке для общеобразовательных школ. Мокшень кяльса общеобразовательнай школатнэнди географиянь терминонь валкс.
- Гришунина, В. П.: Словарь терминов по информатике на мокшанском языке для общеобразовательных школ. Мокшень кяльса общеобразовательнай школатнэнди информатикань терминонь валкс.
- Иванова, Г. С.: Словарь терминов по литературе на мокшанском языке для общеобразовательных школ. Мокшень кяльса общеобразовательнай школатнэнди литературань терминонь валкс.
- Иванова, Г. С.: Словарь химических терминов на мокшанском языке для общеобразовательных школ. Мокшень кяльса общеобразовательнай школатнэнди химиянь терминонь валкс.
- Кабаева, Н. Ф.: Словарь физических терминов на мокшанском языке для общеобразовательных школ. Мокшень кяльса общеобразовательнай школатнэнди физикань терминонь валкс.

- Клементьева, Е. Ф.: Словарь терминов по математике на эрзянском языке для общеобразовательных школ. Общеобразовательной школатнень туртов эрзянь кельсэ математикань терминтнэнь валкс.
- Кулакова, Н. А.: Словарь терминов по обществознанию на мокшанском языке для общеобразовательных школ. Мокшень кяльса общеобразовательной школатненьди обществознаниянь терминонь валкс.
- Мосин, М. В.: Словарь терминов по истории на эрзянском языке для общеобразовательных школ. Общеобразовательной школатнень туртов эрзянь кельсэ историянь терминтнэнь валкс.
- Моторкина, С. Г.: Словарь терминов по информатике на эрзянском языке для общеобразовательных школ. Общеобразовательной школатнень туртов эрзянь кельсэ информатикань терминтнэнь валкс.
- Поляков, О. Е.: Словарь лингвистических терминов на мокшанском языке для общеобразовательных школ. Мокшень кяльса общеобразовательной школатненьди лингвистикань терминонь валкс.
- Рогожина, В. Ф.: Словарь терминов по биологии на мокшанском языке для общеобразовательных школ. Мокшень кяльса общеобразовательной школатненьди биологиянь терминонь валкс.
- Рябов, И. Н.: Словарь терминов по биологии на эрзянском языке для общеобразовательных школ. Общеобразовательной школатнень туртов эрзянь кельсэ биологиянь терминтнэнь валкс.
- Цыпхайкина, В. П.: Словарь лингвистических терминов на эрзянском языке для общеобразовательных школ. Общеобразовательной школатнень туртов эрзянь кельсэ лингвистикань терминтнэнь валкс.
- Цыпхайкина, В. П.: Словарь терминов по обществознанию на эрзянском языке для общеобразовательных школ. Общеобразовательной школатнень туртов эрзянь кельсэ обществознаниянь терминтнэнь валкс.

HIVATKOZÁSOK

- Bartens, Hans-Hermann 1978: N. Witsens Berichte über die uralischen Völker, *Nyelvtudományi Közlemények* 80, 413–6.
- Feoktyiszov 1963: А. П. Феокистов, *Мордовские языки и диалекты в историко-этнографической литературе XVII–XVIII. вв. Очерки мордовских диалектов II*, Саранск, Мордовское книжное издательство, 3–36.
- Feoktyiszov 1968: А. П. Феокистов, *Истоки мордовской письменности*, Москва, Наука.
- Feoktyiszov 1971: А. П. Феокистов, *Русско-мордовский словарь*. Из истории отечественной лексикографии. Москва, Наука.
- Feoktyiszov 1975: А. П. Феокистов, „*Linguarum totius orbis vocabularia comparativa*” в его *мордовской части*. *Finno-ugristica* 1. Tartu. 117–27.

- Feoktyiszov 1976: А. П. Феоктистов, *Очерки по истории формирования мордовских письменно-литературных языков*, Москва, Наука.
- Feoktyiszov 1983: А. П. Феоктистов, История мордовской лексикографии, in Д. В. Цыганкин (ред.), *Лексикология современных мордовских языков*, Саранск, Издательство Мордовского университета, 238–90.
- Gulya János 1983: XVIII. századi etimológiák. Mutatvány J. E. Fischer „Vocabularium Sibiricum”-ának készülő kiadványából. *Uralisztikai Tanulmányok* 1, 163–71.
- Keresztes László 1986: М. А. Келин – М. В. Мосин – Д. В. Цыганкин, Мокшень кялень нюрхкяня этимологический словарь [ismertetés], *Nyelvtudományi Közlemények* 88, 320–1.
- Keresztes László 1987: Geschichte des mordwinischen Konsonantismus I. *Studia Uralo-Altaica* 27. Szeged.
- Keresztes László 1990: *Chrestomathia Morduinica*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Keresztes László 2010–11: Mészáros Edit szerk.: Magyar–erza-mordvin szótár. Венгрань–эрзянь валкс [ismertetés], *Nyelvtudományi Közlemények* 107, 341–6.
- Máté József 2002: А. М. Гребнева – В. В. Лещанкина, Русско–эрзянский ботанический словарь (названия сосудистых) [ismertetés], *Folia Uralica Debreceniensia* 9, 162–5.
- Maticsák Sándor 1999a: Mészáros Edit, Erza-mordvin nyelvkönyv [ismertetés], *Folia Uralica Debreceniensia* 6, 166–72.
- Maticsák Sándor 1999b: Új mordvin szótárak [ismertetés], *Folia Uralica Debreceniensia* 6, 172–9.
- Maticsák Sándor 2000: Alhoniemi – Agafonova – Mosin, Suomalais-ersäläinen sanakirja. Finneń–erzań valks [ismertetés], *Folia Uralica Debreceniensia* 7, 147–50.
- Maticsák Sándor 2002: М. В. Мосин – А. С. Егорова, Эрзянь–немецень валкс. Ersä-deutsches Wörterbuch [ismertetés], *Folia Uralica Debreceniensia* 9, 165–7.
- Maticsák Sándor 2003: Erza-mordvin értelmező szótár (К. Г. Абрамов, Валонь ёвтнема валкс) [ismertetés], *Folia Uralica Debreceniensia* 10, 253–7.
- Maticsák Sándor 2006: Mészáros Edit, Erza-mordvin–magyar hangosszótár [ismertetés], *Folia Uralica Debreceniensia* 13, 228–9.
- Maticsák Sándor 2010: Д. В. Цыганкин, От Суры... до Мокши. Названия рек и озер Республики Мордовия. Этимологические разыскания [ismertetés], *Folia Uralica Debreceniensia* 17, 227–31.
- Maticsák Sándor 2011: Р. Н. Бузакова – Е. Н. Лисина, Эрзянь–рузонь антонимень валкс. Эрзянско–русский словарь антонимов [ismertetés], *Folia Uralica Debreceniensia* 18, 197–201.
- Maticsák Sándor 2012a: *A mordvin írásbeliség kezdetei*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Maticsák Sándor 2012b: С. Г. Моторкина, Словарь терминов по информатике на эрзянском языке для общеобразовательных школ. Общеобразовательной школатнень туртов эрзянь кельсэ информатикань терминтнэнь валкс [ismertetés], *Folia Uralica Debreceniensia* 19, 234–8.

- Mikola Tibor 1975: N. Witsens Berichte über die uralischen Völker. Aus dem Niederländischen ins Deutsche übersetzt von Tibor Mikola (Mit einem Anhang). *Studia Uralo-Altaica* VII. Szeged.
- Sirmankina, Raisza – Zaicz Gábor 2002: Mordvin nyelvészeti terminusok, *Folia Uralica Debreceniensia* 9, 131–44.
- UEW = *Uralisches etymologisches Wörterbuch* (red. Károly Rédei), Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986–1988.
- Zaicz Gábor 1986: Д. В. Цыганкин – М. В. Мосин, Эрзянь келень нурькине этимологической словарь [ismertetés], *Nyelvtudományi Közlemények* 88, 316–20.
- Zaicz Gábor 2000: Mészáros Edit – Raisa Širmankina, Erza-mordvin–magyar szótár [ismertetés], *Nyelvtudományi Közlemények* 97, 335–44.
- Zaicz Gábor 2001: A mordvin terminológia jellegzetességei az ezredfordulón (A szaknyelvi szókészlet a legújabb mordvin lexikográfiai kiadványokban), *Folia Uralica Debreceniensia* 8, 741–50.
- Zaicz Gábor 2005: В. И. Вершинин, Этимологический словарь мордовских (эрзянского и мокшанского) языков [ismertetés], *Folia Uralica Debreceniensia* 12, 154–61.
- Zaicz Gábor 2007: В. И. Вершинин, Этимологический словарь мордовских (эрзянского и мокшанского) языков [ismertetés], *Folia Uralica Debreceniensia* 14, 190–2.
- Zaicz Gábor 2009: В. И. Вершинин, Этимологический словарь мордовских (эрзянского и мокшанского) языков [ismertetés], *Folia Uralica Debreceniensia* 16, 188–90.
- Zaicz Gábor 2011: В. И. Вершинин, Этимологический словарь мордовских (эрзянского и мокшанского) языков [ismertetés], *Folia Uralica Debreceniensia* 18, 189–91.
- Zaicz Gábor – Butilov, Mikol 2004: A mordvin nyelvészeti terminológia kérdései, *Folia Uralica Debreceniensia* 11, 141–54.
- Zaicz, Gábor – Sirmankina, Raisza 2001: Зайц, Габор – Ширманкина, Раиса, Основные образования мордовской лингвистической терминологии, *Congressus Internationalis Fenno-Ugristarum* 9/6, 431–7.
- Zsirai Miklós 1994: *Finnugor rokonságunk. Az uráli nyelvrokonainkkal kapcsolatos legújabb ismeret- és forrásanyag rövid összegzésével közreadja Zaicz Gábor.* [2. kiadás.] Trezor Kiadó, Budapest.

THREE CENTURIES OF MORDVIN LEXICOGRAPHY

SÁNDOR MATICSÁK

The first Mordvin glossary was published in 1692, while the most recent dictionary came out in 2012. During the three centuries between the two dates, the lexicography of our language relatives evolved from a short, hand-written list of a dozen of words to a modern dictionary containing forty thousand entries. Several different types of dictionaries have been compiled including Russian/Finnish/Hungarian/German/Dutch bilingual dictionaries, etymological dictionaries and dictionaries of definitions, as well as various kinds of specialised terminological dictionaries like a phraseological dictionary, an IT glossary, or a botanical glossary. The present essay discusses the books and papers surveyed above – altogether 105 dictionaries were found for this purpose. The bilingual dictionaries are analyzed according to a customized set of criteria in the second part of the paper.